

Trenk Frigyes 1790. évi politikai röpiratai

DR. WIX GYÖRGYNÉ

Üssük fel akár BALLAGI Géza monográfiáját a politikai irodalomról Magyarországon, akár KOSÁRY kézikönyvét, akár a Magyar Tudományos Akadémia új nagy irodalomtörténetét: nem Friedrich Freiherr von der TRENCK-ről fogunk olvasni, hanem báró TRENK Frigyesről. Hogyan lett a porosz Freiherrből magyar báró? Alig hihető, hogy sokat emlegetett magyarországi birtokjoga magyarosította volna meg nevét. De még a múlt században oly divatos magyaros névhasználat vagy JÓKAI *Két Trenk*-je sem magyarázhatja elfogadhatóan ezt a névalakot. Sokkal korábbi annak eredete: TRENKnek a „magyar polgárjog”-ot az 1790. évi diéta idején játszott szerepe, írásainak népszerűsége, politikai-világnézeti hatása szerezte meg hazánkban.

Ezt bizonyítja, hogy akár a felvilágosodás eszméinek magyarországi terjedéséről, akár az 1790/91. évi országgyűlésről, akár a 18. század paszkvilus-irodalmáról — de még számos témát említhetnénk, nem utolsó sorban a magyar jakobinusok kérdéskörét — írt valaki tanulmányt vagy monográfiát, TRENK nevét és szerepét mindenképpen említenie kellett. Mégis, jelentőségéhez mért terjedelemben és mélységben a magyar irodalomban még nem ismertették tevékenységét és hatását. Holott már a korszak kiváló ismerőjének, ECKHARDT Sándornak is az volt a véleménye, hogy TRENK sokkal érdekesebb és jelentősebb szerepet játszott a magyar eszme-történetben, „mint ahogy azt az eddigi történetírás feltüntette”.¹

A könyvtáros, aki sem nem történész, sem nem irodalomtörténész, nem vállalkozhat többre TRENK jelentőségének megvilágításában, mint hogy összefoglalja magyarországi publikációs tevékenységét, s megkísérleje a kiadástörténeti háttér felvázolását, az írások időrendjének megállapítását. Ha pedig a meglehetősen terjedelmes bibliográfia ismertté válik, reménykedhetik abban, hogy összeállításával impulzust ad egy hozzáértőbbnek TRENK magyarországi szerepének elmélyültebb vizsgálatához.

1. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. Bp. 1924. 122. l.

1. TRENK ÉLETE

Munkásságának tárgyalása előtt, mintegy előljáróban szólnunk kell TRENK életéről és jelleméről. Írói működésének pusztán mennyiségi oldalát vizsgálva ugyanis nem lehetne megérteni olvasóira gyakorolt hatását. TRENK népszerűségének elsődleges forrása kalandos élete, amely önéletírása nyomán széles körökben vált ismertté. Az ún. „in tyrannos”-irodalom a kor kedvelt műfaja volt — SCHILLER egyik ifjúkori drámájának éppenséggel ez volt a jelmondata. Számos regényt és drámát alkottak zsarnokellenes célzattal, ezek között TRENK önéletírása — szenvedéseinek történeteként szerette emlegetni — az egyik legolvasottabb volt, olyannyira „best seller”, hogy a bécsi WUCHERER, TRENKnek magának is kiadója, CASANOVA emlékiratait névtelenül ilyen címmel hozta ki: *Der zweite Trenck oder Geschichte meiner Entweichung aus dem Gefängnisse zu Venedig*. Az előbeszéd is a TRENKkel való párhuzamot hangsúlyozta, elmondva, hogy az itt olvasható történet szerzője joggal nevezheti magát második TRENKnek, mivel éppen úgy, mint az, ártatlanul és kihallgatás nélkül szenvedett a börtönben.² Márpedig a 18. század utolsó harmadában a magyarság is zsarnoki börtönben sínylődő ártatlan rabnak érezte magát, s ez lehetett az oka, hogy TRENKET „Magyarországon... nemzeti hősként ünneplik, életrajzára több előfizető jelentkezik, mint az osztrák tartományokban”.³

Ez az önéletírás (Báró TRENK Fridrik életének emlékeztetőre méltó históriája) olyan TRENKet mutat be nekünk, akinek hatását szerzője látni és láttatni szerette volna: meg nem alkuvó szabadsághóst, az igazság retenthetetlen, érchomlokú bajnokaként küzdő író, kiváló filozófust, akit azonban a zsarnoki önkény és a környezet törpesége egyaránt elnyom. Akinek a dicsekvés nem kenyerere, annál inkább az egyenes beszéd, az igazmondás.⁴ Ez a TRENK azonban sohasem létezett, az eszmény megvalósításához hiányoztak a képességek. Szabadsághősnek illett legkevésbé, mert a becsületnél jobb szerette a pénzt. Jakobinusnak túlságosan gögös arisztokrata volt, írónak pongyola, filozófusnak zavaros és illogikus, igazság bajnoka helyett kardjával handabandázó krakéler, még kalandornak is kisstilű volt. Egyetlen egyben mondott magáról igazat: a klérus zsarnokságát haláláig gyűlölte s kitartóan harcolt ellene. Önmagának idealizált képén azonban sikerrel dolgozott: mindmáig önéletírását vették készpénznek s a bio-bibliográfiák is az abban foglaltakat közölték (még az Allgemeine Deutsche Biographie sem kivétel). Csak legújabbban váltak ismertté életének levéltári forrásokkal is bizonyítható valós tényei. Az alább következőkben Walter GRAB *Friedrich Freiherr von der Trenck. Hochstapler*

2. „Der Mann, der hier dem Publikum seine Entweichungsgeschichte vorlegt, kann sich mit Recht den zweiten Treck nennen, da er unschuldig und unverhört, wie dieser im Gefängnis geschmachtet...”
3. HALÁSZ Gábor: *Magyar kalandorok a XVIII. században*. — *Tükör*. 1939. 807. l.
4. *Nachtrag zur Lebensgeschichte Friedrichs Freyherrn von der Trenck*. 4. und merkwürdigster Band. Frankfurt u. Leipzig 1793. 229. l. „Prahlsucht war nie mein Steckenpferd“. 236. l.: „Gott, der mich bisher bey tausend Gefahren die Rolle eines ehrlichen Mannes und ächten Wahrheits-Märtyrers spielen liess, beschütze und stärke mich...” stb.

und Freiheitsmartyrer (Kronberg 1977.) c., a legújabb kutatásokat és szakirodalmat is figyelembe vevő tanulmánya alapján állítjuk szembe TRENK életének valódi eseményeit az életrajzában elmondott, „idealizált” emlékezéssel.

Friedrich Freiherr von der TRENCK 1726-ban született a poroszországi Königsbergben. Tábornok atyjának meglehetősen ferde nevelési elvei — és persze TRENK alaptermészete — eredményeképpen már egészen fiatal korában egyaránt keltett feltűnést lexikális ismereteivel és krakéler, öntelt jellemével. Tizenhárom esztendősen a königsbergi egyetem hallgatója, tizenhat évesen katona, s tizenhét esztendősen, amikor már II. FRIGYES kedvelt gárdatisztje és egy igen előkelő hölgy (TRENK sejtetni enged, hogy AMÁLIA hercegnő, az uralkodó húga) titkos szerelmese. TRENK nem TRENK volna, ha ezzel a hódítással nem dicsekednék, s így a viszony híre rövidesen II. FRIGYES fülébe jut. Egy szerencsétlen véletlen kiváló alkalmat szolgáltat a nem kívánatos szerető félreállítására: TRENK nagybátyja, a híres pandúr-öbester háborús ellenfélként harcoló unokaöccsének magyar lovakat küld ajándékba. TRENKünk ezt a gesztust levélben köszöni meg, s rosszakaratú tisztársai a levél tartalmát elferdítve ismertetik meg az uralkodóval. Ennek következtében az ifjú gárdatiszt rövidesen Glatz várában, fogságban találja magát. Így láttatná TRENK első elfogatásának, kegyvesztettségének körülményeit. A valóság kevésbé romantikus: egyszerűen dezertálni próbált. Az ifjút valószínűleg elkápráztatták a pandúr TRENK fényes haditetteiről és még fényesebb hadizsákmányairól közszájon forgó történetek, s maga is pandúrnak kívánt beállni. Titkos levele került II. FRIGYES kezébe, s 1745. június 28-án az uralkodó kiadatta ellene az elfogatási parancsot.

1746-ban, igen kalandos körülmények között megszökött fogságából, s Bécsbe menekült. Nagybátyja pártfogását remélte itt fellelni, ehelyett azonban kegyvesztett, árulóként életfogytiglani fogságra ítélt rabot talált. Ennekutána TRENK reményvesztetten elhagyta a császárvárost, hogy orosz szolgálatba lépjen. Ismét előkelő hölgy — vagy hölgyek — pártfogásával sikerül karriert csinálnia, s megint csak a pandúr TRENK hozza életébe a balszerencsés fordulatot, ezúttal halálával és végrendeletével. Fantasztikusnak híresztelt vagyont, szlavóniai birtokait ugyanis unokaöccsére hagyja, feltéve, hogy az katolizál. (Ezt a feltételt a katolikus klérus szenvedélyes bírálója sietve teljesíti is.) Mivel pedig TRENKnek amúgy is ég a talaj a lába alatt Oroszországban — osztrák kémnek vélik —, sürgősen Bécsbe utazik öröksége átvételére. 1749-et írunk, s ettől kezdve „hősünk” életének egyik vezérmotívuma örökösödési jogának érvényesítése — mindhiába! TRENK szerint örökségének gondnokai nyereszkednek vagyonán, s ezért nem engedik, hogy jogos birtokát elfoglalja. Valószínűbb azonban, hogy GABELHOFERnek van igaza, aki TRENK-ellenes röpiratában arról beszél: a szlavóniai hitbizományt a porosz unokaöccs nem örökölheti.

Hogy legyen miből magát fenntartania, MÁRIA TERÉZIA Rittmeisternek nevezi ki: TRENK sokszor és élvezettel hivatkozik odaadó katonai szolgálataira. Ezek azonban éppen olyan valódiak, mint AMÁLIA hercegnő örök szerelme; TRENKnek soha sem kellett katonai szolgálatot teljesítenie. Ezzel

szemben öröksége címén bizonyos megváltást kapott a kincstártól, s ebből birtokot vásárolt magának 1753-ban az alsó-ausztriai Zwerbachban.

1854-ben, édesanyja halálhírére TRENK az akkor lengyel fennhatóság alatt levő Danzigba utazik. Itt a — porosz törvények által igen szigorúan büntetett — dezertálást nem felejtő II. FRIGYES csellel ismét elfogatja. Ez alkalommal a magdeburgi várbörtön a „Leidensgeschichte” újabb állomásának színhelye. Itt szenved nedves pincében, falhoz láncolva, sanjargatva, de töretlenül.⁵ Menekülési kísérletei sorra kudarcba fulladnak, míg nem a hétéves háború befejeztével MÁRIA TERÉZIA kieszközölteti szabadon bocsáttatását. (Voltak kortársak, akik TRENKtől magától úgy tudták, AMÁLIA hercegnő, a régi kedves, arannyal telt keze ért el Bécsig, így téve lehetővé, hogy érdekében eljárjanak a porosz udvarnál.)⁶

1764-ben került vissza TRENK Bécsbe, de minthogy nem az uralkodónó kedve szerint viselkedik, hamarosan Aachenbe költözik, ahol írásaival és magyar borokkal kereskedik. Meg is nősül: a helybeli polgármester egyik leányát veszi feleségül. Mintegy 15 év után Aachenből is távoznia kell, üzleti ügyeiből és írásaiból fakadó kellemetlenségek következtében. Feleségével és szépszájú családjával Zwerbachban telepszik le. Írja önéletírásának kötetét és várja, hogy mikor kezdhetné ismét a szlavóniai TRENK-birtokért folytatott pereket. II. FRIGYES halála után engedélyt kap arra, hogy Poroszországba utazzék — sőt: az új uralkodó személyesen is fogadja. Látogatása a porosz udvarnál később erkölcsi tőkének bizonyul: szeret célozni arra, hogy az ő kapcsolatai egyengették a reichenbachi megegyezés útját. Feltehetően ez lehetett egyik oka annak is, hogy Magyarországon többen is keresték barátságát. A másik ok: 1789 végén Párizsba utazott, ahol állítólag nagy lelkesedéssel fogadták, s ahonnan röviddel a forradalom kitörése előtt tért vissza Ausztriába. Ettől kezdve azzal kérkedik, hogy a forradalom szemtanúja volt.⁷

Bár már igazán nem mondható fiatalnak (70 esztendő, de eleven magas öreg s igen vividus — jellemzi KERESZTESI József naplójában⁸), az 1790-es évet megkísérli karrierje megalapozására fordítani: elnyerni az új uralkodó kegyeit, s ezzel együtt a szlavóniai birtokokat, továbbá írásaiból minél több pénzt kicsiholni. Feltehetően többre is vágyik ennél: politikai babérokra pályázik. Mindez biztatóan is indul, de féktelen természete, saját kiválóságába vetett rendíthetetlen hite, no meg képességeinek elégtelensége most már végleg vesztét okozzák. 1791-re már odáig jut, hogy helyzete mind Magyarországon, mind Ausztriában tarthatatlanná válik. Előbb az írást kell beszüntetnie, amire a LIPÓR által életbe léptetett szigorú cenzúra és egy kényszerű reverzális arról, hogy nem publikál többé, egyaránt kötelezi.

5. GRAB, Walter: *Friedrich von der Trenck Hochstapler und Freiheitsmartyrer und andere Studien zur Revolutions und Literaturgeschichte*. Kronberg/Ts 1977. 12—15. l.

6. THIÉBAULT 1807-ben megjelent *Mémoires*-jai szerint TRENK Párizsban beszélt neki szabadulásának körülményeiről. Idézi GUGITZ G. (*Trencks Merckwürdige Lebensgeschichte...*) Hrsg. v. Gustav GUGITZ. München-Leipzig 1912. Bd. 1. 15. l.

7. Erről bővebben: GRAB, W.: *Trenck*. 25—30. l.

8. KERESZTESI József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közeletéből a XVIII-dik század végén*. — — egykorú eredeti naplója. Pest 1868. 293. l.

Majd, mikor a szigorú tilalom ellenére ismét Magyarországra utazik, s ott osztrákellenes manipulációk gyanújába keveredik, nyugdíját is megvonják tőle, tartalékos tiszti rangjáról is le kell mondania.

Mindez arra készíti, hogy külföldön próbáljon szerencsét. Először a liberális, dán fennhatóság alatt álló Altonában telepszik le. (Itt jelent meg önéletírásának 4., a magyarországi eseményekkel foglalkozó kötete is,⁹ amelyben igyekezett magát egyfelől jelentős személyiségnek, másfelől jellemes, de sorsüldözött mártírnak feltüntetni.) *Trencks Monatsschrift*, majd *Proserpina* címmel radikális lapot is publikált, amelyet azonban végül még a szabadgondolkodó dán hatóságok is megsokalltak. TRENK még mindig nem csügged: 1793-ban Párizsba költözik. A forradalmi Párizs azonban nem alkalmas vadászterület a korábbi érdemeire hivatkozó agg kalandor számára. Végül is — *Lebensgeschichte*-beli kalandjait messze felülmúló élmények után, s részben éppen 1790. évi magyarországi szerepe következményeként — osztrák kémként börtönbe kerül. Hosszú hónapok szenvedése után 1794. július 25-én a guillotine alatt fejezte be életét.¹⁰

2. TRENK MAGYARORSZÁGI SZEREPLÉSE

Amennyire ellentmondásos az élettörténete, annyira zavarosak és eltérőek a magyarországi működésére vonatkozó vélemények is. Egyesek porosz ügynöknek vélik. 1790-ben ugyanis, II. JÓZSEF halálával Magyarországon számosan kétségbevonták a Habsburg-ház trónöröklési jogának folytonosságát. A „*filum successionis interruptum*” elvének szellemében voltak, akik titkon új uralkodót kerestek, s ezért Poroszország felé fordultak. Mások ugyanitt garanciát kértek a Habsburg-ház ősi ellenségétől a magyar törvények és nemesi jogaik tiszteletben tartására. TRENK-ről úgy vélték, hogy befolyásos ember a porosz udvarnál, s ő ezt a vélekedést nem sietett megcáfolni. GRAGGER Robert¹¹ egy gróf FORGÁCH Miklóshoz írott levelét idézi, amelyben a reichenbachi egyezés létrejötté kapcsán befolyásos titkos tanácsadónak tünteti fel magát.

ECKHARDT Sándor álláspontja az,¹² hogy ugyanez a gróf FORGÁCH Miklós, a nemesi ellenállás egyik vezéralakja, mint ismert antiklerikális publicistát hívta meg TRENK-et Magyarországra azzal a céllal, hogy a diéta idején írásaival a klérus ellen lázítson. Mindenesetre vannak levéltári adatok, amelyek arra utalnak, hogy FORGÁCH TRENK pártfogójának számított.¹³

9. Vö. 4. jegyzet. (Altonában is megjelent 1792-ben.)

10. Altonai és párizsi tartózkodásáról részletesen GRAB, W.: *Trenck*. 42—68. l.

11. GRAGGER Robert: *Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone*. Berlin—Leipzig 1923. 149. l.

12. ECKHARDT S.: *A francia forradalom...* 82. l.

13. ECKHARDT S.: *A francia forradalom...* 131. l. és BENDA Kálmán: *A magyar jakobinusok iratai* (a továbbiakban MJI) 1. köt. *A magyar jakobinus mozgalom iratai*. Bp. 1957. 513—514. l.

TRENK maga egészen másképpen motiválja Pestre jövetelét:¹⁴ „Alig-hogy a császár trónralépett, máris siettem hozzá. Beléptemkor megragadta kezemet és így szólt: „Kedves Trenkem! Mennyire örvendek, hogy életben látom. Meghatottan olvastam élettörténetét,¹⁵ nagy szégyen Bécsre, hogy ez nyilvánosságra került...’ Csak annyit beszéltem, amennyit ilyenkor egy magamfajta férfiú szükségesnek vél elmondani. Még sohasem hallottam ilyen nyíltszívű kijelentéseket, egy nemes érzület illetén megnyilatkozásait egy uralkodó szájából... Egész valóm felriadt elvekre épült királygyűlöletéből; szeretetem, bizalmam Lipót iránt az enthusiasmusig fokozódott, jogaimra vonatkozó reményeim fényesnek tűntek, s elhatároztam, hogy életem utolsó napjait csak neki szentelem.”

A zsarnokgyűlöletet felváltó újszülött királyság lelki motivációját így módon megelve, TRENK „ennek az érzésnek első mámorában” hazatért és azon nyomban papírra vetette *Trencks Empfindung bei seiner ersten Audienz* című versét. Ez nem egyéb vaskos hízelgésnél:

„Der Fluch verwandelt sich in Segen,
Wo Gott uns solche Herrscher schickt” stb.

Meg is nyerte vele az uralkodó tetszését, s ettől kezdve „két- vagy három ízben hetenként mentem hozzá, anélkül, hogy valaha elutasított volna... a legfontosabb ügyekben is megkérdezte véleményemet, amellet annyi megbízatást kaptam írásbeli kidolgozásra, hogy gyakorta éjszaka írtam meg azt, amit következő nap átnyújtottam...¹⁶

Egyébként TRENK egyike lehetett az első írástudóknak, akiket az új uralkodó körébe vont. Március 23-ával keletkezett ugyanis az első audiencián támadt érzelmeit, LIPÓT pedig nem egészen két héttel korábban, március 12-én érkezett a Hofburgba.¹⁷

Egy ilyen alkalommal azután az uralkodó így szólt volna TRENKhez — mintegy mellékesen, fontos államügyek vele való megbeszélése kapcsán —: „Trenk! Tudom, hogy önnek számos barátja van Magyarországon, hogy ismer minden elégedetlenkedőt, minthogy sajátmagának is van oka

14. *Nachtrag*... 159. l.: Kaum hatte der Kaiser Leopold den Thron bestiegen, so eilte ich zu ihm. Bei dem ersten Eintritte nahm er mich bey der Hand und sagte: Mein Trenk! es freuet mich, dass ich sie noch im Leben finde. Ihre Geschichte habe ich mit viel Gefühl durchgelesen, und es ist eine Schande für Wien, dass sie bekannt gemacht wurde... Ich sprach nur, was in solcher günstigen Gelegenheit ein Mann meiner Gattung sprechen soll. Noch nie hatte ich dergleichen offenherzige Ausdrücke, solche Merkmale eines edlen Gefühls aus dem Mund eines Monarchen gehört... Meine ganze Seele erwachte aus ihren bereits durch Grundsätze gebildeten Fürstenhasse; bis zum Enthusiasmus erhob sich meine Liebe, mein Vertrauen für Leopold, die Aussicht für mein Recht schien glänzend, und ich entschloss, meine letzte Tage ganz für ihn zu leben.“
15. Ez kétségkívül igaz. TRENK önéletírása még LIPÓT toscanai szeretőjének könyvtárában is megvolt. (WANDRUSZKA, Adam: II. *Leopold*. Wien 1965. 2. 167. l.)
16. *Nachtrag*... 164. l. „Nun gieng ich wenigstens zwey und drey mal in der Wochen zu ihm, ohne jemals abweisen zu werden. Sahe und fand Vertrauen und Achtung, wurde auch in den wichtigsten Gegenständen befragt, und erhielt so viel Aufträge zu verschiedenen schriftlichen Ausarbeitungen, dass ich manche Nacht für ihn schrieb, und am folgenden Tag schon fertig übergab...“
17. WANDRUSZKA, A.: II. *Leopold*... Bd. 2. 252. l.

az elégedetlenségre. Mi volna, ha a most kezdődő országgyűlésre magán-emberként Budára utazna és ott legjobb szándékaim értelmében tevékenykedne és írna?"¹⁸ TRENK „boldogan és azonnal” vállalkozott erre, de kérte, hogy minden kéziratát bemutathassa az uralkodónak elbírálásra, mielőtt azok nyomtatásban megjelenének. Mindjárt be is mutatott egyet, a *Der Trenk an alle redliche Ungarn* címűt — amit egyébként a kinyomtatott röpirat első lapján is közöl olvasóival, no meg a cenzúra hiánya miatt esetleg akadékoskodó hatóságokkal.

Az uralkodó azonban nemcsak elolvasta a röpiratot, hanem — annak ellenére, hogy az valójában a zsarnokság ellen emelt szót („weil sie wirklich gegen den Despotismus geschrieben war”), ismét csak TRENK szerint — véleményét, tetszését ezekkel a szavakkal fejezte ki: „Így kellene írnia minden becsületes embernek. Most siessen Budára, és gondoskodjék arról, hogy minél gyorsabban kinyomassák. Az időpont ehhez éppen most a legalkalmasabb.”¹⁹ TRENK kérdésére, hogy LIPÓT a kéziratra ráírta-e az „Imprimatur”-t, az meglepődve válaszolta: „A ma még teljesen szabad cenzúra ilyen hazafias írás ellen csak nem fog kifogást emelni...” Majd, amikor TRENKnek mégis nehézségei támadtak a cenzúránál, maga LIPÓT vetette fel, hogy nem lehetne-e a röpiratot cenzúra nélkül kinyomatni.

Ez a titkos uralkodói megbízatás elsöre éppoly kevésbé tűnik hihetőnek, mint sok más Trenkiáda. De ha TRENK stiláris kacskaringóit leszámítjuk, az általa elmondottak teljesen párhuzamossá válnak olyan LIPÓT-féle hasonló megbízatásokkal és titkos kapcsolatokkal, amelyekre levéltári bizonyítékokat is ismerünk. Hogy a legismertebbet említsük: Leopold Alois HOFFMANN *Babel*-je és *Ninive*-je LIPÓT utasítására íródtak. Amikor pedig a cenzúra az újonnan megjelent *Babelt* elkobozta, maga az uralkodó intézkedett a broszúra mielőbbi terjesztése érdekében.²⁰

Olvassuk csak el HOFFMANN emlékezéseinek²¹ megfelelő passzusát, s máris kevésbé fogunk kételkedni TRENK állításaiban: „A kegyes sors úgy hozta, hogy II. Lipót császár — már 1790. júniusában — s igen előnyös

18. TRENK: *Nachtrag*... 165. l. Trenk! Ich weiss, dass Sie viele Freunde in Ungarn haben; dass sie alle unzufriedene kennen, weil sie selbst Ursach haben, missvergnügt zu seyn: wie wär es, wenn sie bey dem jetzt angehenden Landtage nach Ofen reisen, und daselbst für meine beste Absichten arbeiten und schreiben?
19. *Nachtrag*... 166. l. So sollten alle ehrliche Männer schreiben. Eilen sie nur nach Ofen, und besorgen den schleunigen Druck. Es ist eben der rechte Zeitpunkt dazu. Ich frug:... haben Ew. Majestät das I m p r i m a t u r dabey gesezt?(!) Der Monarch stutzte, und erwiderte:... Die noch ganz freye Censur wird ihnen bey einer so patriotischen Schrift gewiss keine Einwendung machen...
20. SLAGI, Denis: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis Kaiser Leopolds II.* München 1961. 70—71. l.
21. HOFFMAN, Leopold Alois: *Höchst wichtige Erinnerungen zur rechten Zeit, über einige allerersthaftesten Angelegenheiten dieses Zeitalters.* Wien 1795—1796. Bd. 1. 289—290. l.: Ein günstiges Geschick wollte, dass ich dem Kaiser Leopold II. schon im Junius 1790. auf eine vortheilhafte Art bekannt wurde, und in der Folge seine ausgezeichnete Gnade erhielt... Mit einem vorzüglichen Vertrauen beehrte mich Leopold in der Absicht meines Schriftstellertalents. Er trug mir verschiedene Arbeiten auf; las das Manuskript, welches ich im Concept bringen musste, selbst durch, und gab mir hie und da Verbesserungen an, die ich gleich auf seinem eignen Schreibtisch machen musste. Der Erfolg einiger dieser Arbeiten schien ihm so ausgiebig, dass er mir von Zeit zu Zeit mehrere anbefahl...

módon megismert, majd megjutalmazott kegyeivel...” De nemcsak az uralkodó kegyét nyerte el, hanem megbízásait is: „Lipót kitüntetett bizalmával, éppen írói talentumom következtében. Különböző munkálatokkal bízott meg, elolvasta kéziratomat, amelyet fogalmazvány formájában kellett magammal hoznom, imitt-amott javításokat javasolt, amelyeket azonnal, az ő íróasztalánál kellett elvégezniem. Néhány ilyen munka sikere annyira kielégítőnek tűnt szememben, hogy időről időre újabbakat parancsolt rám.”

Lapozunk csak vissza TRENK hasonló soraihoz: különbség csupán az öndicséret fokában és — igen érdekes! — a megbízások időpontjában van. TRENK május végén hagyta el Bécsset vagy június elején, hogy a pesti diétára utazzék, HOFFMANN pedig júniusban szegődött LIPÓTHoz tollforogónak.

A HOFFMANN-féle uralkodói megbízás is hasonlít TRENK pesti megbízásához: TRENK a rendek egymás elleni, HOFFMANN a magyarországi polgárság és parasztság rendek elleni fellázítását kapta feladatul, történiék az akár szóban, akár írásban.²²

LIPÓT életéről, uralkodásáról olvasva, szembeötlő jellemének kettősége: amilyen szívesen fejtette ki minél szélesebb körben uralkodói elveit, ugyanolyan előszeretettel koholt titkos terveket, alapított titkos társaságokat. Ezek felvilágosult, sőt forradalmi eszmék hirdetésével, terjesztésével, a forrongó Magyarországon olyan hangulatot kívántak teremteni, hogy a diétán vég nélkül tanácskozó ellenzéki urak, mintegy rengeni érezzék lábuk alatt a földet, s így kénytelenek legyenek az ősi „juss”-ot körülbástyázó terveiket feladni, a monarchikus rend helyreállításába belenyugodni. Ezeket a terveket azután LIPÓT — céljait elérve — megvalósítóikkal együtt egyre-másra elejtette. Így történt ez HOFFMANN esetében, s így ejthette el TRENK-et a reichenbachi megegyezés, de legkésőbb a koronázás után.

TRENK, és első pesti kiadója, STROHMAYER levelezése²³ is alátámasztani látszik, hogy a Pestre jövetel háttérében uralkodói megbízatás állt. TRENK folyvást pénzt kér kiadójától: minden levelében újabb és újabb neveket jelöl meg, olyan személyeket, akik Pestre utazásához a szükséges pénzt kölcsönöznék. Szerepel LACZKOVICS, HORVÁTH (Ádám?), aztán JEZER-NITZKY (KERESZTESI egy „nyitrai ablegátus”-t emleget naplójában²⁴), GYULAY generális stb. stb. Aztán, váratlanul, a májusi levelekben már azzal dicsekszik, hogy elnyerte az uralkodó kegyeit, s bár utolsó — május 27-i — bécsi levelében arról ír, hogy soha még nem volt ilyen kritikus anyagi helyzetben, a levelezés hirtelen megszűnik. Szeptemberig nincs újabb levél, s az is még Pestről íródott: TRENK tehát júniustól szeptemberig Pesten tartózkodott, s anélkül, hogy a sokat sürgetett kölcsönt megkapta volna. Pestre jövelele és az önéletírás szerint uralkodói rendelésre írt *An alle redliche Ungarn* LIPÓT általi jóváhagyásának dátuma szinte egybeesik, s ez

22. WANDRUSZKA, A.: *Kaiser Leopold II.* Bd. 2. 285. l. passim, de főképpen: SILAGI, Denis: *Ungarn und der geheime Mitarbeiterkreis*... amely egészében ennek a témának szentelt monográfia.
23. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár. Jelzete nincs. Lelt. sz.: 1899/21. sz.
24. KERESZTESI J.: *Krónika*... 265. l.

alátámasztani látszik azt a feltételezést, hogy utazása megbízatás volt, amelynek költségeit a megbízó fedezte.

Érvként bizonyít TRENK és az uralkodó kapcsolata mellett az a tény, hogy LIPÓT valóban kapott beszámoló jelentést TRENKTŐL.²⁵ Feltehető, hogy az általánosságokat és nagyképű szövirágokat tartalmazó TRENK-féle jelentéseknek nem lehetett sok hasznát venni (STROHMAYER, GABELHOFER és más pest-budai besúgók sokkal konkrétabb értesüléseket jelentettek), mégis az egykorú közvélemény is kémnek tartotta írójukat. Eleinte ugyan — akárcsak az uralkodó — lelkesedtek TRENKÉRT, hogy aztán felismerve benne a szájhős kalandort, az udvar bérencét, csalódottan elforduljanak tőle. KERESZTESI József naplójában már augusztus 20-án ezt jegyzi fel: „D. 20. mentem reggel tiszt. professor Sinai úrhoz... Báró Trenckről, kivel egy szálláson volt, beszéltette, hogy ő a bécsi udvarnak Pesten lévő emissariusza és kémje, és hogy a Bilanx nevű könyveskének készítéséről Bécsben vett subsidiumot, és csak szembekötés, hogy sub poena rhfl. 50 meg van tiltva. Ő neki éjjel is szabad admissiója van Leopold királyhoz.”²⁶ Mindezek ellenére lehetséges, hogy a beszámoló leveleket TRENK csak az uralkodói kegy elnyerése érdekében, spontán írta, s hogy az udvari „emissarius”-ság is az ő hatóságokat megfélemlíteni kívánó koholmánya volt. Hiszen a pesti utazással ügyesen össze lehetett kapcsolni a kellemest a hasznossal: a diétai zavarosban halászva kísérletet lehetett tenni a szlávóniai birtokok visszaszerzésére, s főképpen pénzt lehetett szerezni a röpiratok révén. WALDAPFEL József TRENK-et a „politikai irodalom legnagyobb üzletemberének és nemzetközi kalandorának” aposztrofálta, hozzátéve „magyar embernek még jó ideig nem jutott eszébe, hogy a könyvírás üzlet is lehetne”. S hogy nem jutott ilyesmi magyar ember eszébe, de éppen megvetendőnek minősült, arra TRENK legismertebb ellenlábásának, SZEITZ Leónak egy lábjegyzete utal,²⁷ aki ezzel nyilvánvalóan TRENK jellemtelenségéhez kívánt adalékot nyújtani: „Ja Trenck scheint wirklich um Geld zu schreiben; ist auch nicht zu bewundern, indem ja sonst der arme Tropf schon längst müßte beteln (!) gehen.” — Úgy tűnik, TRENK valójában azért ír, hogy pénzhez jusson; ezen nem is lehet csodálkozni, különben már rég koldulnia kellene!

Termékenysége, pesti írói tevékenysége szempontjából tulajdonképpen közömbös, mi volt ideutazásának háttere. A lényeg az, hogy júniustól legalább szeptemberig itt tartózkodott, s ontotta a röpiratokat: verset, prózát vegyesen. Önéletírása szerint mindent figyelembe véve („in allen”) 13 röpiratot írt, amelyeket ekkor publikált. Lehet, hogy kifejezetten a diétával, a magyarsággal kapcsolatban valóban ennyit írhatott, de Magyarországon ebben az évben összesen 19 német eredeti munka került neve alatt forgalomba, ez a magyar és latin fordításokkal együtt 32 címre növekedett. Ehhez még 9 kiadásváltozat járul, tehát Ausztriában és Magyarországon

25. MJI 1. köt. 268. l.

26. KERESZTESI J.: *Krónika...* 314. l.

27. WALDAPFEL József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780—1830.* Bp. 1935. 68. l.

és

[SZEITZ Leó]: *Der entlarvte Trenck...* Pesth 1790. 10. l.

1790-ben 41-féle TRENK-kiadvány került sajtó alá, amelyek között alig van nem hazai nyomtatvány. Ha ezt a statisztikát összevetjük BALLAGinak a nézetével, hogy Magyarországon 1790-ben és 91-ben „körülbelül 500 politikai irat jelent meg”,²⁸ akkor némi ámulattal kell adóznunk TRENKnek, amiért egymaga ennek jelentős hányadát produkálta. Nem is szólva az általa kiváltott, személyével és írásaival foglalkozó, támadó és pártoló paszkvillusokról, amelyek ugyancsak szép számmal kerültek ki a sajtó alól vagy forogtak közkezen kézirat formában. Mindehhez még vegyük hozzá TRENK igen kapós önéletírását, továbbá gondoljunk arra, hogy bizonyos írásai 1790-ben csak kéziratban váltak ismertté, mert senki sem volt elég merész kinyomatni őket. (Bizonyosság erre az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában őrzött Oct. Germ. 347. jelzetű kéziratkötet, amelybe a csak később, összes művei 10. kötetében kinyomtatott, *Excommunication oder Anathema proecliert gegen den Trenck im bischöflichen Concilio in Pest* c. gúnyiratát is bemásolta tulajdonosa.) Ily módon érthető — tartalmi és mennyiségi okokból egyaránt —, hogy tevékenységének, eszméinek feltétlenül hatással kellett lennie a magyar közvéleményre.

A nagy példányszámban forgalomba hozott, sokféle röpiratot bizonyára sokan vásárolták, bár az árak igen borsos volt: 3 krajcártól 70 krajcárig terjedt. Ha számításba vesszük, hogy „az Arany Sasban az étel egy személyre kr. 24, bor kr. 8, hálás (felső szoba) kr. 18, egy findzsa kávé 6 kr. vala”,²⁹ akkor el kell ismernünk, hogy a röpiratokért valóban „nem győzött az ember fizetni, minthogy eleinte igen drágák és kapósak voltak”.³⁰

3. TRENK 1790. ÉVI ÍRÁSAINAK BIBLIOGRÁFIÁJA

A következőkben megkíséreljük TRENK 1790. évi írásainak teljes bibliográfiáját adni. A bécsi megjelenésűeket is felsoroljuk, mivel egyrészt ide tartoznak tematikailag, másrészt — magyarországi forgalmazásuk vagy hazai nyomdában készült más kiadásuk révén — kiadástörténeti jelentőséget tulajdonítunk nekik. A címek betűrendjében haladva, a címlapok hű visszaadására törekedve közöljük a leírásokat, függetlenül attól, hogy eredeti német művek, latin vagy magyar fordítások. A kiadó nevét szögletes zárójelben adjuk meg ott, ahol az vagy az egykori sajtóban megjelent hirdetések, vagy a kiadás helye alapján kikövetkeztethető volt. A felsorolt művek jelentős hányada már Gustav GUGITZ és Max von PORTHEIM TRENK-bibliográfiájában³¹ is szerepelt; ezt G.—P. szigla és a bibliográfia tételszáma jelzi. Közöljük továbbá az egyes kiadványok lelőhelyét is: szinte valamennyi megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár állományában. Ahol OSZK-példányt nem ismerünk, ott a bécsi Stadtbibliothek jelzetét adtuk meg, amelyben Max von PORTHEIM gyűjtéséből mintegy 80 TRENK által, ill.

28. BALLAGI Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp. 1888. 283. l.

29. KERESZTESI J.: *Krónika*... 243. l.

30. Ugyanott 278. l.

31. GUGITZ, Gustav—PORTHEIM, Max von: *Friedrich von der Trenck, ein bibliographischer und ikonographischer Versuch*. Wien 1912.

róla írt mű található. Végül közöljük, hogy az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* (ill. annak melléklete) könyvkereskedői hirdetési között mikor fordul elő először az adott mű címe.

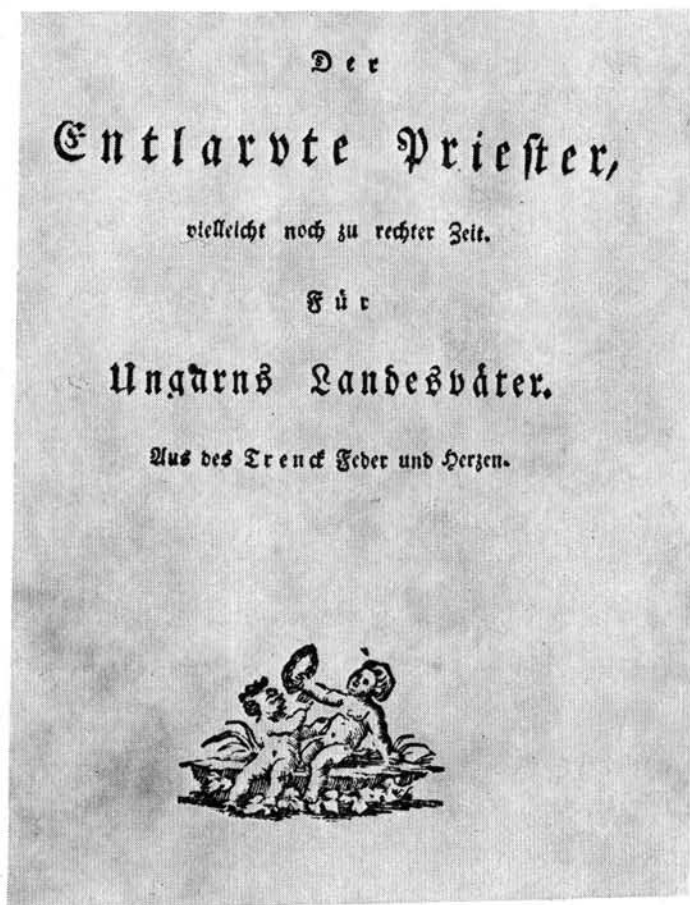
Erre a bibliográfiára is áll természetesen, amit GUGITZ és PORTHEIM a maguk összeállítására vonatkoztattak: „Kézenfekvő, hogy ez a munka nem lehet abszolút értelemben teljes: minden bibliográfia az emberi gyengeség tükröképe.”³²

Meg kell említenünk, hogy TRENK munkásságára vonatkozóan a magyar gyűjtemények mellett a prágai Egyetemi Könyvtár SZÉLL-gyűjteményét, a pozsonyi Egyetemi Könyvtár állományát és a British Library katalógusát is ellenőriztük, s a bécsi Stadtbibliothek-ét is: a legteljesebb gyűjtemény az Országos Széchényi Könyvtár állományában található.

- 1) *Abbitte und Ehrenerklärung an alle, welche ich etwan durch meine Schriften beleidiget habe. Aus dem 3ten Bande meiner Lebensgeschichte ausgeschnitten, welche mit Wiener Censur gedruckt wurde. Als Beilage zur Bilanz.* Wien 1790, ny. n. 8° (Címlapja hazai nyomás.)
A *Lebensgeschichte* 3. kötetének különnyomata, egyúttal a *Bilanz* 2. pótfüzete.³³
Az egyetlen TRENK-féle kiadvány, amelyen nem szerepel a szerző neve a címben.
OSZK 223.990 (Koll. 10.) Terj.: 221–314. l.
225.686 Terj.: 221–320. l.
225.692 (Koll. 6.) Terj.: 221–320. l.
G.—P. nem közli.
Hirdetése nem volt.
 - 2) *Az áll-ortzából ki-bújtattot pap, talám még nem későn a magyar haza atyáira nézve a Trenck szívéből s pennájából. [Der entlarvte Priester...]* H. n. 1790, ny. n. 24 l. 8°
OSZK 194.157; 801.095
G.—P. 142.
Hirdetése nem volt.
 - 3) *Der Trenck An alle redliche Ungarn, eine Epistel für den Landtag.* [Hermannstadt?] 1790, [Hochmeister?]. 72 l. 8°
OSZK 213.455; 223.990 (Koll. 1.); 801.087
G.—P. 147. [Hermannstadt]
Az impresszum feloldásához még: WURZBACH 48. Bd. 149. l.; TRENCK: *Lebensbeschreibung*... Hrsz. v. G. GUGITZ. 2. Bd. 174. l. (GUGITZ jegyzete.); PETRIK VI. köt. 506. l.
— Magyar fordítása: *A nemes-szívű magyarokhoz*...
WEINGAND hirdette aug. 14.
 - 4) *Antwort an den elenden Entlarver des Trenck.* Pest und Ofen 1790, ny. n. [Weingand]. 16 l. 8°
OSZK 216 274; 223.990 (Koll. 5.); 801.097
G.—P. 119.
WEINGAND hirdette aug. 21.
 - 5) *Bilanz inter potestatem imperantis et ecclesiae prout illam Trenck ponderat. Cui cum fine adnectitur Sacerdos delarvatus opportuno fortassis adhuc tempore pro patriae patribus in Hungaria ex ejusdem calamo et animo. [Bilanz... — Der entlarvte Priester...]* [Hermannstadt?] 1790, [Hochmeister?]. 64 l. 8°
32. GUGITZ—PORTHEIM: *Trenck*... 9. l. „Dass auch diese Arbeit nicht die absolute Vollständigkeit vorweisen kann, liegt auf der Hand: jede Bibliographie ist das Bild der menschlichen Schwäche selbst.“
33. BALLAGI G.: *Politikai irodalom*... 673. l.

- OSZK 171.976 (Koll. 2.); 204.776 (Koll. 5.); 224.134; 225.692 (Koll. 1.)
G.—P. 121.
Az impresszum feloldásához: WURZBACH Bd. 48.150.1.; *British Museum Library Catalogue* vol. 241. 160. h.
WEINGAND hirdette aug. 14.
- 6) *Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt so wie sie der Trenck abwägt. 1790. im Jul. Cape tibi hoc.* [Hermannstadt?] 1790, [Hochmeister?]. 56 l. 8° (Antikva!)
OSZK 216.228; 223.990 (Koll. 2.); 225.692 (Koll. 2.)
G.—P. 120. [Hermannstadt]
Az impresszum feloldásához még: PETRIK VI. köt. 248. l.
WEINGAND hirdette aug. 14.
— Magyar fordítása: *Mérb-serpenyő...*; latin fordítása: *Bilanz...*
- 7) *Trencks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Loudons. Feldmarschall aller Oesterreichischen Kriegsheere. Pest den 22. Juli. H. n. 1790, ny. n. 24 l. 8°*
OSZK 201.456 (Koll. 3.); OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 123.
Hirdette: WEINGAND júl. 24., LINDAUER júl. 28., mindketten *Pest den 22. Juli* alcímmel.
Megjegyzendő, hogy LINDAUER aug. 14. és aug. 25. egy *Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Loudons...* *Pest den 22. Juli* címűt is hirdet.
- 8) *Trencks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Loudons...*
Pest und Ofen 1790, ny. n. [WEINGAND]. 24 l. 8°
OSZK 223.990 (Koll. 9.)
G.—P. nem közli.
PETRIK V. köt. 528. — tévesen 23. l. terjedelemmel.
WEINGAND hirdette aug. 14-én „1790” alcímmel.
- 9) *Trencks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Loudons...*
Ofen und Wien 1790.
Példány ismeretlen.
G.—P. 124. Terjedelem nélkül, WURZBACH-ra hivatkozva. WURZBACH Bd. 48. 150. l.
- 10) *Trencks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Loudons. Feldmarschall aller österreichischen Kriegsheere. Pest den 22. Juli. H. n. 1790, ny. n. 16 l. 8°*
Példány nem található
G.—P. nem közli.
PETRIK 3. köt. 683. l. M (OSZK) lelőhellyel közli.
A 9. és 10. tételek több mintvalószínűleg tévesek.
— A *Denkmahl* magyar fordítása: TRENK *Emlékeztető-jele...*
- 11) *Friedrichs Freyherrn von der Trenck Dichter Gedanken in Ungarn für die Ausbreitung der Wahrheit.* H. n. 1790, ny. n. 13 l. 8°
OSZK 82.780 (Koll. 12.); 223.990 (Koll. 8.); 225.750; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 126.
Hirdetése nem volt.
- 12) *Trenk Emlékeztető-jele és halotti beszédgye a mi kedves Loudonunknak, az egész austriai hadi-sereg leg-főbb vezérjének sirja felet [!]. [Denkmahl und Trauerrede...] Pesten, 22dik Juliusban.* Pesten és Budán 1790, Weingand I. M. Könyvárosnál.
32 l. 8°
OSZK 307.450
G.—P. 125.
WEINGAND hirdette júl. 31.

- 13) *Trenks Empfindung bei seiner ersten Audienz. Den 23sten März.* Pest, Ofen und Kaschau bey Ignaz Anton von Strohmayer 1790. [8] l. 8°
OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. nem közli.
STROHMAYER hirdette ápr. 21.
- 14) *Trenks Empfindungen bei seiner ersten Audienz. Den 23sten März.* Wien 1790, gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. [6] l. 8°
G.—P. 127. (Max von PORTHEIM példánya alapján, amelynek jelzete a Wiener Stadtbibliothekban A 75.455.)^{33a}
- 15) *Der entlarvte Priester, vielleicht noch zu rechter Zeit. Für Ungarns Landesväter. Aus des Trenck Feder und Herzen.* Pest, im Juli 1790. ny. n. 13 l. 8°
A címlap-vignetta 2 ülő puttót ábrázol, az egyiknél virágkoszorú.

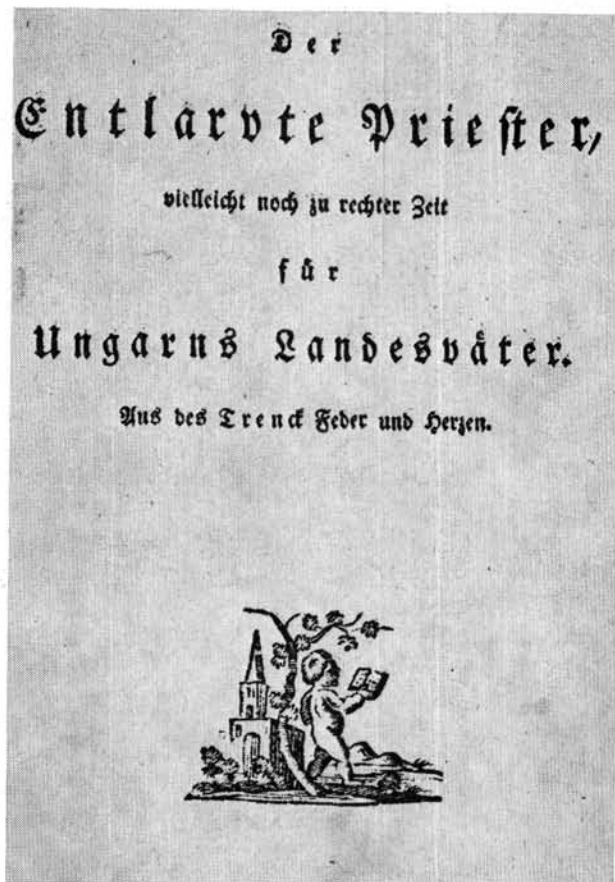

33a WERNIGG, Ferdinand: *Bibliographie Österreichischer Drucke während der „erweiterten Pressefreiheit“ (1781–1793)*. Wien—München 1973. Ez a kiadvány a bibliográfia 1942. sz. tétele. A terjedelem valószínűleg a címlap nélkül értendő.

OSZK 197.900; 223.990 (Koll. 3.); 801.096; P. O. Germ. 3180; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 141.

- 16) *Der entlarvte Priester, vielleicht noch zu rechter Zeit für Ungarns Landesväter. Aus des Trenck Feder und Herzen.* Pest, im Juli 1790. ny. n. 12, [1] l. 8°
— A 13., számozatlan lap üres!

A címlap-vignetta álló puttót ábrázol, kezében nyitott könyvvel, mellette torony és fa.

OSZK 82.780 (Koll. 13.)

G.—P. nem közli.

Ezt a címet két cég hirdette; nem állapítható meg, hogy ki melyik variánst:
LINDAUER júl. 28., WEINGAND aug. 14.

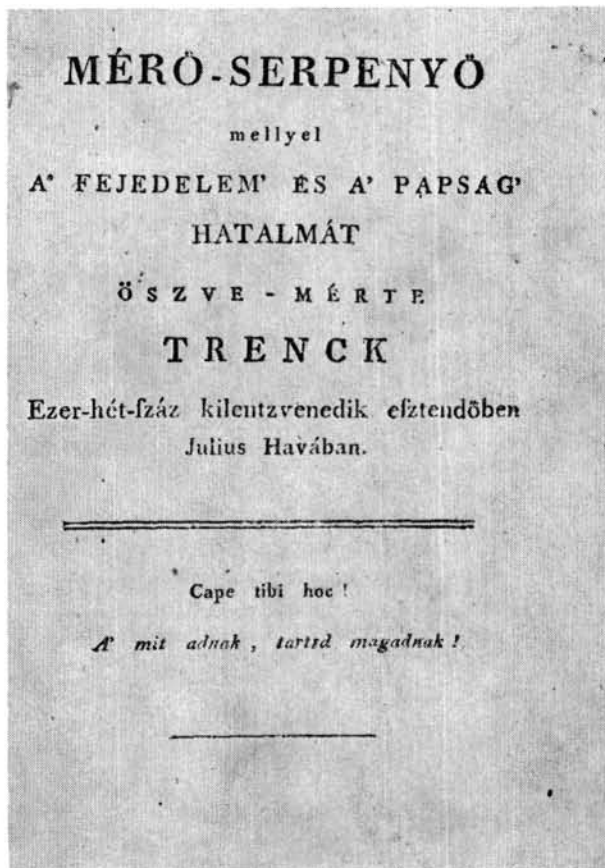
— Magyar fordítása: *Az áll-ortzából kibűjtatott pap...* Latin fordítása: *Sacerdos delarvatus...* (Csak a *Bilanz*-hoz nyomva jelent meg.)

- 17) *Der Furchtsame Kadet im Türkenkriege. Ein Original-Lustspiel in 3. Akt. von Trenk.* Pest und Ofen é. ny. n. [1790, Weingand.] 95 l. 8°
OSZK 317.627
G.—P. 138. (1780.)

- 18) *Gebet der ungrischen Landstände in Ofen. Von Trenck. Im Juli 1790.* H. ny. n. 14 l. 8°
OSZK 213.489; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 128.
WEINGAND hirdette aug. 14.
- 19) *Gebet, welches vermuthlich ein großer Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlichkeit gegenwärtig im Geheim, aber gewiß nicht laut beten wird. Aus des Trenks Gebet-buche, Seite 60 und 90 treu copirt.* H. é. ny. n. 16 l. 8°
G.—P. 129. [Pest?]. Max von PORTHEIM példánya alapján, amelynek jelzete a Wiener Stadtbibliothekban A 49.037.
Hirdetése nem volt.
- 20) *Gebet, welches vermuthlich ein großer Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlichkeit gegenwärtig in Geheim, aber gewiß nicht laut beten wird. Aus des Trenks Gebet-buche, Seite 60 und 90 treu copirt.* Pest 1790, ny. n. 16 l. 8°
OSZK 94.886; 122.434 (Koll. 7.); 267.516; 801.089 (Koll. 8.); Polem 5805; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 130.
Hirdetése nem volt.
— E címek magyar fordítása: *Könyörgés...*
- 21) *Glückwunsch an die Ungarn von Friedrich Freyherrn von der Trenck.* Pest, Ofen und Kaschau, 1790. in Kommission der v. Strohmayerischen Buchhandl. 12 l. 8°
OSZ 317.628; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 132.
STROHMAYER hirdette márc. 10.
— Magyar fordításai: *Jó szerencse kívánása...
A nemes magyarokhoz...
Szerentséltetés...
Szerentsét kívánó versek...*
- 22) *Halotti beszéd és hazafiai gondolatok II-dik Jósef római tszaszárnak [!] sírja felett Báró Trenck Friderik által. [Trauerrede und patriotische Gedanken am Grabe Joseph II.]* H. n. [Pest, Buda, Kassa] 1790, ny. n. [Strohmayer]. 32 l. 8°
OSZK Germ. 5845
G.—P. 136.
STROHMAYER hirdette márc. 20.
- 23) *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz Báró Trenck Frideriknek. Szint annyi sor Magyar Versekre foglalva, a hányba Németül van. — Glückwunsch an [!] die Ungarn von Friedrich Freyherrn von der Trenck.* Budán A királyi Akadémiának betűivel. 1790. 15 l. 8°
OSZK 195.351
G.—P. 133.
LINDAUER hirdette máj. 15.
Ford. SZABÓ SÁRAY Sámuel. (V.ö. ItK. 1928. 118 l.)
- 24) *Könyörgés mellyet kétség kívül a Magyar Országi Püspököknek és Papoknak nagy része most titkon és bizonyosan nem fel-szóval fog imádkozni, melly Trenk imádságos könyvének 60dik és 90dik Leveleből hiba nélkül ki-irattatott. Mostan pedig Köz Haszonra Németből Magyarra fordítatott. [Gebet, welches vermuthlich...]* Én M. Trenk az árrát [!] kiszab. 7 kr. H. é. ny. n. [16] l. 8°
OSZK 818.866
G.—P. 131.
Hirdetése nem volt.
- 25) *A matzedóniai vitéz mellyet tíz esztendő-béli magdeburgi fogságában méltóságos báró Friderik Trenk ezer hétszáz hatvanodik esztendőben először német nyelven írt most penig magyar nyelvre fordította egy magyar nemes lovas regementben lévő Fő Tiszt,*

s haza fi L...k...ts. J...os [Der matzedonische Held.] Nyomtatott 1790.
 Esztendőben. H. ny. n. 59 l. 8°
 OSZK 803.738; OSZK Kisnyomtatványtár
 G.—P. 84.
 Hirdette LINDAUER júl. 24.
 Ford. LACZKOVICS János. (V.ö. 803.738 jelzetű példány, amelyen a fordító nevét
 JANKOVICS Miklós kézirással kiegészítette.)

- 26) *Mérő-serpenyő mellyel a fejedelem és a papság hatalmát össze-mérte Trenck ezer-
 hét-száz kilentzvenedik esztendőben Július Havában. [Bilanz.]* H. é. ny. n. 72 l. 8°
 Címben „mellyel” nem verzális. 72. l. utolsó sorának kezdete: „akar tsalat-
 tatni...” Végén záródiszként egyszerű kis virágfüzér.

OSZK 183.175; 204.776 (Koll. 3.)
 G.—P. 122.
 Hirdetése nem volt.

- 27) *Mérő-serpenyő mellyel a fejedelem és a papság hatalmát össze-mérte Trenck Ezer-hét-
 száz kilentzvenedik esztendőben Július Havában.* H. é. ny. n. 52 l. 8°

MÉRO-SERPENYÖ

MELLYEL

A' FEJEDELEM' ÉS A' PAPSÁG'

HATALMÁT

ÖSZVE-MÉRTE

TRENCK

Ezer - hét - száz kilentzvenedik éftendőben

Julius Havában.

Cape tibi hoc !

A' mit adnak, tartsd magadnak!

Címbeben „mellyel” verzális. A szedés más. Az 52. l. utolsó sorának kezdete: „nem akar tsalattatni”. Egyébként a nyomtatvány a 40. laptól más betűtípussal szedett, mint addig, így lett mindössze 52 lap terjedelmű. Végén nincs záródísz, csak egy egyenes vonal.

OSZK 225.692 (Koll. 4.)

G.—P. nem közli.

Hirdetése nem volt.

- 28) *Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen auf die Ankunft Ihres neuen Herrn in Ungarn. Von Friedrich Freyherrn von der Trenck.* Pest, Ofen und Kaschau, bey Ignaz Anton von Strohmayer. 1790. 14 l. 8°

OSZK Kisnyomtatványtár

G.—P. 149.

STROHMAYER hirdette ápr. 3.

- 29) *Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz zwischen Fürsten und Priestergewalt. Zweites Heft. Von Friedrich Freyherr von der Trenck.* [Hermannstadt?] 1790, [Hochmeister?]. 94 l. 8°

- OSZK 25.513/2; 223.990 (Koll. 7.); 225.692 (Koll. 3.)
G.—P. 139.
Az impresszum feloldásához: *British Museum Library Catalogue* vol. 241. 168. h.
Hirdetése nem volt.
2. Heft, mert az 1. Heft maga a *Bilanz*.
- 30) *A nemes magyarokhoz írt idvezlése b. Trenck Frideriknek. [Glückwunsch an die Ungarn.]* H. n. 1790, ny. n. [8] l. 8°
OSZK 801.093
G.—P. nem közli.
Hirdetése nem volt.
- 31) *Trenck A nemes-szívű magyarokhoz egy az ország napjához illő levélben. [Der Trenck An alle redliche Ungarn.]* H. n. 1790, ny. n. 77 l. 8°
OSZK 212.182
G.—P. nem közli.
Hirdetése nem volt.
- 32) *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey an das königliche Generalcommando, die Confiscation meiner Bilanz betreffend, und meine Antwort und Verantwortung. Im September 1790, Friedrich Freiherr von der Trenck.* H. n. 1790, ny. n. 8 l. 8°
OSZK 216.894; 223.990 (Koll. 6.); 801.094; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 140.
Hirdetése nem volt.
- 33) *F[riedrich] Freyherr v[on] d[er] Trenck: Rede als Oesterreichisches Mitglied der Landstände am Huldigungstage Leopolds II. als Herzog von Oesterreich. Den 6ten April 1790.* Wien é. n. gedruckt und zu finden bey Joh. David Hummel, bei Hrn Rehm unter den Tuchlauben und bei Hrn Wallishauser auf dem Kohlmarkt. 24 l. 8°
OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 143.
STROHMAYER hirdette ápr. 21.
- 34) *Szerentséltetés a magyarokhoz Báró Trenck Friderik által. [Glückwunsch and die Ungarn.]* Pesten, Budán és Kassán 1790. Strómájr könyv-árosnál Commissióban. 12 [helyesen 10] l. 8°
OSZK 195.431
G.—P. 135.
STROHMAYER hirdette márc. 20.
Ford. VERSEGHY Ferenc. (V.ö. ItK 1928. 118. l.)
- 35) *Szerentsét kívánó versek a magyarokhoz, melyeket német nyelven írt B. Trenck Friderik és magyar, de más forma versekbe foglalt Gy—Cs.—I. [Glückwunsch an die Ungarn.]* H. n. 1790, ny. n. [Komárom? Weber?] [8] l. 8°
OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 134. [Pest?]
Hirdetése nem volt.
Fordította GYÖRGYFALVI CSÉPÁN István. (V.ö. SZINNYEI 2. köt. 271. h. Ugyanott Komárom a megjelenés helye.)
- 36) *Szomorú beszéd és haza-füüi gondolatok a Második Jósef római császár sírja felett, melyeket Német nyelven írt Báró Trenck Friderik, Magyarra pedig fordított Gy—Cs.—I. [Trauerrede und patriotische Gedanken...]* H. n. 1790, ny. n. 24 l. 8°
OSZK 234.325; OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 146.
Hirdetése nem volt.
Ford. GYÖRGYFALVI CSÉPÁN István. (V.ö. SZINNYEI 2. köt. 271. h. Megjelenési helyet SZINNYEI sem közölte.)
- 37) *Trauerrede bei dem Grabe Joseph des Zweyten Römischen Kaiser von Friedrich Freyherr von der Trenck.* Wien den 20. Februar 1790. Wien, 1790, gedruckt und zu finden bey Johann David Hummel. 24 l. 8°

OSZK Germ. 5845ⁱ (A címlapon egykorú kézírással: „Editio Ima”.)
G.—P. 144.

Hirdetése nem volt.

WERNIGG³⁴ a Wiener Stadtbibliothek állományából egy „Cattich, Prag 1790. Hummel, Wien 1790.” impresszumú kiadványt közöl, amelynek jelzete A 98.597.)

- 38) *Trauerrede bei dem Grabe Joseph des Zweyten Römischen Kaiser von Freyherr Friedrich von der Trenck.* Wien, den 20. Febr. 1790. Wien 1790, ny. n. 24 l. 8°
OSZK 318.225

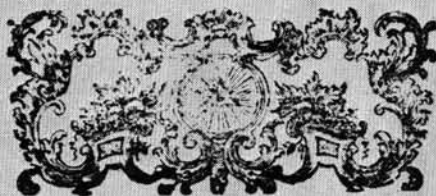
G.—P. nem közli.

LINDAUER hirdette aug. 14.

- 39) *Trauerrede und patriotische Gedanken bei dem Grabe Joseph des Zweiten römischen Kaisers von Friedrich Freiherr von der Trenck.* H. n. 1790, ny. n. 8°

E műnek azonos nyomdában, de különböző tördeléssel, sőt szedéssel készült két variánsa van. Noha szövegük sem azonos, címleírásban teljességgel megkülönböztethetetlenek.

a) változat

Joseph unser Kaiser ist todt. Schwerer Gegenstand, da, wo man den Lobredner erwartet! der weder schmeicheln noch tabeln will. . . Kunstwörter zur Schminke findet der leicht, welcher nur von der guten Seite siehet. Sie fehlen aber da, wo der ehrliche Mann auch von Monarchen die Wahrheit sagen soll. . . Ich schwieg auch bei dem Grabe des großen Friedrichs nicht, wo unsere besten Schriftsteller wetteiferten Licht und Schatten so zu vermischen, daß man den letzten so wenig als möglich bemerken

a 2

34. WERNIGG, F.: *Bibliographie*... 4326. sz. tétel.

a₂ lapon barokk fejléc, szabadkőműves szimbólummal.
Terjedelme 31 l.
OSZK 318 216
G.—P. 145.

b) változat:

Joseph unser Kaiser ist todt. Schwerer
Gegenstand, da, wo man den Lobredner
erwartet! der weder schmeicheln will noch
tadeln darf. . . Kunstwörter zur Schminke
eines gekünstelten Lobes findet der leicht,
welcher nur die gute Seite beleuchten will.
Sie fehlen aber da, wo der ehrliche Mann
auch von Monarchen die Wahrheit sagen
soll. . . Ich schwieg auch bei dem Grabe
des großen Friedrichs nicht, wo unsere bes-
ten Schriftsteller wetteiferten Licht und
Schatten so zu vermischen, daß man den

a 2

a₂ lapon barokk fejléc urnával.
Terjedelme 32 l.
OSZK Germ. 5845^a
G.—P. nem közli.

Az a) változat cenzúrázott, a b) változat cenzúrázatlan szöveget tartalmaz.

Hirdette 1) STROHMAYER márc. 10.

2) LINDAUER márc. 13.

Nem állapítható meg, ki melyik variánst.

— Magyar fordítás: *Halotti beszéd és haza-fiúi gondolatok*
Szomorú beszéd és haza-fiúi gondolatok

- 40) *Friedrichs Freyherrn von der Trenck Triumphlied und Gedanken am Namens und Krönungstage Leopold II. Römischen Kaisers als Erb-König in Ungarn.* Pest und Ofen den 15 Novemb, 1790. ny. n. 12 l. 8°
OSZK 201.401; 226.117 (Koll. 8.); OSZK Kisnyomtatványtár
G.—P. 148.
Hirdetése nem volt.

*

Bibliográfiánknak mintegy függelékéül, hogy TRENK 1790. évi magyarországi publikációinak ismertetését teljesebbé tegyük, még három kiadvány adatait közöljük. Az egyiknek koncepciója — és részben tartalma — még 1790. folyamán keletkezett:

- 41) *Des Freyherrn Friedrich von der Trenck sämtliche Gedichte und Schriften.* Bd. 1—8. 8°
Bd. 1. Leipzig 1786.
Bd. 2—8. H. n. 1786, ny. n.
Friedrich Freyherrn von der Trenck sämtliche Schriften. Bd. 9—10. Strassburg 1791, ny. n. 2, 344; 2, 366 l. 8°
OSZK Bd. 1—8. Opp 733a; Bd. 9—10. Opp 733
G.—P. 104. [Ofen, bei Landerers Witwe jelent meg a Bd. 9—10.]
WURZBACH Bd. 48. 147. l.: Wien 1787, WUCHERER impresszummal is megjelent a Bd. 1—8.

A második mű, amelyet még szükségesnek tartunk ebben a bibliográfiában leírni, TRENK emlékezéseinek — népszerűsége forrásának — magyar nyelvű kiadása:

- 42) *Báró Trenck Friderik emlékezetre méltó életének históriája. Íratott magától, az ollyann emberek számára tanító könyvül, kik valóban boldogtalanok, avagy még mindenféle történetekben a követésre való jó példa nélkül szükölködnek.* 1—3. köt. Pozsony 1788, ny. n. XXXII, 304; 304; 231 l. 8° Mindegyik kötetben 1-1 rézmetszet.
OSZK 211.748
G.—P. 38.
Ford. UNGI Pál hírlapíró. (V.ö. SZINYEI 14. köt. 670. h.)
Kiadta TÁLLYAI Dániel Pozsonyban. (V.ö. „Jegyzék” c. előfizetési felhívás az 1. kötet végén.)

Végül — úgy véljük — szerepelnie kell ebben a bibliográfiában még egy olyan röpiratnak is, amelyet tévesen sokszor tulajdonítanak TRENKnek:

- 43) *Hungarns Aufklärung unserer Zeiten in Gegeneinanderhaltung mit dem gegenwärtigen Landtage. Ein patriotischer Beitrag pro Incremento Bonae Fidei, Unice salvificae.* Erlau 1790, ny. n. 43 l. 8°
OSZK 196.557; 801.114 (HATVANI István könyvtárából)
G.—P. 137.
Szerzője HATVANI István váradi iskolaigazgató.

TRENK művének tulajdonítják, tévesen — feltehetőleg a *Catalogus bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi* Tom. 1. Pars 2. 480. l. leírása alapján — pl.: GUGITZ és PORTHEIM bibliográfiájukban; WURZBACH Bd. 48. 199. l.; azután újabban WERNIGG 4082. sz. tétele; PETRIK 6. köt. 106. l. stb.

HATVANI szerzőségére, ill. a szerző nevének helyesbítésére: KOSÁRY 2. köt. 332. l.; Magyar Könyvszemle 63. (1939.) 188. l.

4. KIADÁSTÖRTÉNETI VÁZLAT

A. Trenk pesti kiadói, bizományosai

Brosúrák kiadása, bizományosi terjesztése az 1790-es évek elején, amikor a „sok apró munkák . . . mindennap jöttek s bújtak ki mint a gombák . . .”³⁵ jó keresetet biztosíthatott.

DECSY Sámuel a *Magyar Kurír*-ban arról panaszkodott,³⁶ hogy a könyvkötők és könyvkereskedők 25–30%-os haszonnal dolgoznak, a jó könyveket „másképpen annyi áron adják, mint a szerző megállapította”. BENDA Kálmán arról közöl levéltári adatokat,³⁷ hogy LANDERER 1792-ben bizományba átvett LACZKOVICSTól 250 példányt *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember-éből*, példányonként 6 krajcár haszonra. Ez pedig az eladási ár 35%-a volt, mert a kiadványt 21 krajcárért árulták.

Ilyen körülmények között nem lepődhetünk meg azon, hogy három pesti könyvkereskedő is vállalkozott TRENK írásainak kiadására, bizományi terjesztésére. STROHMAYER, WEINGAND és LINDAUER jelzik nevükkel azokat a broszúrákat, amelyeket egyáltalán jelezni mertek. Ugyanők hirdetik is ezeket, meg egyéb, náluk bizományban levő TRENK-féle röpiratokat a könyvhirdetéseket rendszeresen közlő *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten*-ben.

Röviden őket is bemutatjuk: nélkülük a TRENK-féle röpiratok jelentős része feltehetően meg sem jelent volna. LINDAUER Jánosnak 1790-ben már csupán Pesten volt könyvkereskedése, mivel a korábbi DIEPOLD és LINDAUER cég kettévált és DIEPOLDÉ maradt a budai üzlet. Müncheni származású volt. Boltját főképpen testvére, a Münchenben élő József látta el könyvekkel, de tartott szép számmal magyar nyelvű munkákat is, szép irodalmat és politikai irodalmat. A LACZKOVICS fordításában megjelent *Matzedóniai vitéz*-t például csak ő terjesztette. Üzletének bukását is a sajtószabadság eltörlése okozta: 1795-ben nyitottak csődöt ellene.³⁸

Mint hogy csak Pesten volt könyvesboltja, a csak „Pest” jelzésű röpiratoknak ő lehetett kiadója.

WEINGAND János Mihály az első pesti könyvkereskedés tulajdonosának, MAUKS Gellértnek üzletét vette át KÖPFF János Györggyel együtt, de KÖPFF halála után, 1786-ban megosztozott az üzleten KÖPFF özvegyével. Virágzó cég volt pesti, budai (és egyidőben kassai) boltokkal. Számos katalógust is jelentetett meg, amelyekből kiderül, hogy az akkori körülményekhez képest hatalmas raktára volt, bőséges választékkal. 1790-ben Pesten és Budán tartott fenn boltot. Azok a vásárlók, akik korábban külföldről hozták szellemi táplálékukat, az ő üzleteiben találhatták meg a keresett komolyabb munkákat. TRENK antiklerikális röpiratait is ő hirdeti leginkább.

35. KERESZTESI J.: *Krónika*... 278. l.

36. Idézi GULYÁS PÁL: *A könyv sorsa Magyarországon*. Bp. 1961. 3. köt. 161. l.

37. MJI 1. köt. 392. l.

38. Bővebben: GÁRDONYI Albert: *Régi pesti könyvkereskedők*. — *Magyar Könyvszemle* 1927. 275. l. passim

és

WALDAPFEL József: *Ötven év*... 43–44. l.

Egyébként a WEINGAND cég volt a leghosszabb életű a 18. századi könyvkereskedések között, majd 1800-ban átkerült az EGGENBERGER család tulajdonába.³⁹

Pesten és Budán lévén boltja, a Pest und Ofen jelzésű röpiratok kiadójának őt tekinthetjük.

STROHMAYER Ignác Antal TRENK első pesti kiadója, bizománya — és bizalmasa. Maga is kalandor, a TRENKÉNél sötétebb fajtából. 1782-ben bukkan fel Pesten, s mire megvásárolja az özvegy KÖPFFné üzletét, már meglehetősen gyanús üzelmek állnak mögötte. Szabadkőműves páholyt alapított például (amelyet több ízben feloszlattak), s szabadkőművesi mivoltát rendőri besúgóként kamatoztatta.⁴⁰

KÖPFFné pesti üzletét 1788-ban vette át, pénz nélkül, részletre, a kassait meg úgy, hogy házvezetónője hitelezett számára. A vételi szerződés szerint a KÖPFF cég nevét még egy évig megtarthatta. 1789-től használja saját nevét a cég megjelölésére. Üzlete jól indul; három helyen van lerakata: Pesten a Kígyó utcában, Budán a Fő utcában és Kassán, özv. BARKÓCZYNÉ házában. Neve rövid idő alatt ismertté válik. WALDAFFEL szerint a *Leipziger Messe-Catalogban* számos kiadványát szerepelteti.

Működése a kezdeti sikerek ellenére igen dicstelenül, csőddel zárul, s olyan sötét körülmények között, hogy 1793-ban bekövetkezett halálakor öngyilkosságra gyanakodtak. Tartozása óriási: házvezetónője kölcsönét nem adta meg, főkönyvelőjének — aki, úgy látszik, kiadói üzletét virágzónak tartotta és bízott főnökében — éveken át nem fizetett. Ezen felül sikkasztott is, többek között SZLOVATSEK temesvári nyomdász hagyatékának kezelőjeként a rábízott 22 000 forintot nem fizette ki az örökösöknek, hanem saját céljaira használta fel.⁴¹

TRENKkel való levelezésének 1787-től vannak bizonyítékai. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában levő levelezés egy része a KÖPFF céggel folytatottként van elhelyezve 1787. május 10-től 1790. február 8-ig, s csak a későbbi levelek szerepelnek STROHMAYER neve alatt. De STROHMAYER kiadóvá válása előtt ágensként tartotta fenn magát, s KÖPFFNÉnek is ágense volt. 1788-tól meg éppenséggel már ő maga állt a KÖPFF cég mögött. A „Freund” megszólítás, amellyel TRENK megtiszteli, kétségtelenül neki és nem KÖPFFNÉnek szól. A kezdetben baráti levelek az idő múlásával egyre gyanakvóbbá válnak s joggal, mert STROHMAYER „barátjával” sem számol el, s TRENKnek úgy tűnik, hogy mindig kevesebb röpiratát adja el, mint győri, komáromi vagy soproni bizományosai. Ettől függetlenül TRENK komplikált cenzúramegkerülési műveleteit csakúgy STROHMAYERRE alapozza, mint kölcsönfelhajtási manővereit, vagy azt, hogy a diéta idején

39. Bővebben GÁRDONYI Albert, *Magyar Könyvszemle* 1926. 291. l. passim és

WALDAFFEL J.: *Ötven év...* 42. l.

40. MJI 1. köt. BENDA K. bevezetése L. l. stb. (Mindenütt, ahol II. LIPÓT politikai rendőrségéről szó esik (ECKHARDT, SILAGI stb.), STROHMAYER is a besúgók névsorában szerepel).

41. Bővebben GÁRDONYI A. *Magyar Könyvszemle*. 1926. 301. l. passim és

WALDAFFEL J.: *Ötven év...* 42—43. l.

túlzsúfolt városban lakást foglaljon neki és inasának. Hogy kiadója jóindulatát megnyerje, e levelekben TRENK gyakran hangsúlyozza: Magyarországon ő az egyetlen bizományosa, miután HOCHMEISTERTől Nagyszomból visszakapta (vette?) könyveit.

Mindemellett STROHMAYER neve csak TRENK 1790 elején megjelent írásait jelzi. Hogy mi okból szakadt meg közöttük az írói-kiadói kapcsolat, az a levelezésből nem derül ki. Mindenesetre TRENK utolsó levelében, 1792-ben már arra céloz egykori barátjának, hogy a magyart hálátlan és aljas nációnak tartja, amely megérdemli sorsát; STROHMAYER is együtt nevetett a nevetőkkel, mikor ő szerencsétlennek tűnt, ám végül győz az igazság, s ha STROHMAYER nem fizet, ő sem lesz különb a többi magyarnál.

B. Az egyes írások kronológiája, kiadásaik háttere

TRENK 1790-ben megjelent írásainak időrendjéhez és kiadástörténetéhez négy forrásból lehetett adalékokat meríteni:

- *Nachtrag zur Lebensgeschichte Friedrichs Freyherrn von der Trenck*. Vierter und merkwürdigster Band. Frankfurt und Leipzig 1793. 153—236. l.
- TRENK és STROHMAYER (ill. a KÖPFF cég) levelezése (Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár).
- Könyvkereskedői hirdetések az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* 1790. évi évfolyamából.
- Magukból a röpiratokból kivilágító dátumok és egyéb időpontbeli stb. jelzések.

E források alapján kíséreljük meg az egyes írások hátterének a kiadás időrendjét követő bemutatását.

1. *Trauerrede und patriotische Gedanken bei dem Grabe Joseph II.*

Ezt a gyászbeszédet TRENK első ízben január 20-án említi levelében: „József cselekedetei kézírata kész. Barátom! semmi más, csak az igazság... S annak itt nem szabad nyilvánosságra kerülni...”⁴² Majd február 17-én, némi sajnálkozással, hogy a császár még mindig csak agonizál, azt írja: „Mellékelten küldöm Gondolataimat József sírjánál. Tegnap készítettem, s holnap már kísérletet teszek az itteni cenzúránál. Közben nyomassa ki Magyarország számára, cenzúrával vagy anélkül, ahogy önnek megfelel.”⁴³ Ha Bécsben nem menne át a cenzúrá, 100 példányt fog kérni STROHMAYERtől ottani terjesztésre.

Egy dátum nélküli levélben, amely azonban február 20-án, II. JÓZSEF halála napján íródott, a szerencsés időzítésnek örvend: lám, az uralkodó

42. Ich habe Josephs Thaten im Manuscripte fertig. Aber Freund! nichts als Wahrheit... Und diese darf hier nicht öffentlich auftreten...

43. Hierbey schicke ich Ihnen meine Gedanken bey Josephs Grabe. Gestern hab ichs gemacht und Morgen probiere ich die hiesige Censur. Indessen lassen Sie es für Ungarn drucken, mit oder ohne Censur, so wie Sie es thunlich finden...

végre meghalt, s ő éppen elküldte már Pestre a kéziratot. STROHMAYERnek jó lesz sietnie.⁴⁴ A bécsi cenzúrának is bead azon melegében egy példányt, de kétli, hogy engedélyt kapna rá. Tehát rögtön kér 100 példányt levélpostaként, vagy — ha a túlságosan nagy csomag gyanút kelthetne, csak 10 példányt KURZBÖCKHöz, a bécsi könyvkiadóhoz. Ezt a kis paksamétát biztosan nem cenzúrázzák. S még egy utóirat, kapkodva a levél végén: „Éppen a cenzúráról jövök. Gyászbeszédem... nem ment keresztül... Magyarország most szabadabb...”⁴⁵

Négy nappal később, február 24-én STROHMAYERhez újabb levél megy. TRENK örömmel tudatja, hogy kevéske változtatással („mit geringer Abänderung”) mégis engedélyezte a cenzúra a gyászbeszédet, s az a következő nap Bécsben meg is jelenik. Így hát nem kéri Pestről a 100 példányt, sőt újabb két nap múlva, február 26-án a helybeli cenzúra által jóváhagyott szöveget is megküldi Pest-Budára.

Március 2-án, nyilván mivel még semmi jelét nem látja annak, hogy kiadója az aktualitás miatt olyannyira kedvező időpontot kihasználná, sürgetően érdeklődik. Miért nem jelent meg a Gyászbeszéd? Még mindig nehézségek lennének a cenzúránál? Hiszen a bécsi engedélynek már STROHMAYER kezében kell lennie! Ha akarja, a bécsi kiadásból küld példányokat. Majd március 8-án ismét ír a *Trauerrede*-ről. Hangsúlyozza, hogy egyetlen példányt sem küldött a bécsi kiadásból Magyarországra (így emeli ki STROHMAYER egyedárusítási monopóliumát), ugyanakkor Bécsben már 2000 példányt vásároltak fel „mit grossem Applause”. (Mint hogy ugyanakkor állandóan azon könyörög STROHMAYERnek, szerezne valahonnan kölcsönt számára, ezt a példányszámot, amely komoly anyagi haszonnal járt volna, semmiképpen sem kell komolyan vennünk.)

Március 16-án újabb csalódott hangú levél indul Pest-Budára. „Barátom, 14-i levele villámcsapásként ért” (war ein Donnerschlag für mich). Hitt STROHMAYER biztatásának, hogy 2000 példány is elfogyhat Magyarországon broszúráiból, most pedig szó sem esik arról, hogy akár csak egyetlen példány elkelt volna. Pozsonyból, Győrből, Komáromból 400-at kértek tőle, ő meg egyet sem küldött, „mert Ön vette át egyedül Magyarországot”.⁴⁶

Ha elszámolást nem is küldött STROHMAYER, a *Trauerrede*-t azért megjelentette. Február 17-én került postázásra a kézirat, s március 10-én már szerepel STROHMAYER hirdetése az újságban; 15 krajcárért kapható boltjában a TRENK gyászbeszéde. S bár az előbb idézett levél szerint STROHMAYER az egyedárus, három nappal az ő hirdetése után, március 13-án már LINDAUER is hirdeti a *Trauerrede*-t. S hogy a tört még mélyebbre döfje konkurrensé hátába, imígyen: „statt 15 kr. wird es für 10 kr. abgegeben”, egyharmaddal olcsóbban tehát, mint STROHMAYERNél.

Mint a bibliográfiai részben már említettük, a *Trauerrede und patriotische Gedanken*-nek két változata van. Mindkét variáns azonos nyomdából

44. Nun ist Joseph todt, heute früh 6 Uhr. Und eben Gestern schickte ich Ihnen das Manuscript zu einer Trauerrede. Also zur Arbeit eilfertig.

45. Soeben komme ich aus der Censur. Meine Trauerrede... ist nicht passiert... Ungarn ist jetzt freyer...

46. ... weil Sie allein Ungarn übernommen haben...

került ki (feltehetőleg TRATTNER nyomdájából), de szövegük nem azonos. Az egyik a cenzúrázatlan változat, a másik az, amelyet a bécsi cenzúra hagyott jóvá. Legalábbis erre következtethetünk, ha a két szöveget figyelmesen olvassuk. TRENK azt írja a cenzúrázott változatról (március 2. levél): „Itt azon csodálkoznak, hogy megkaptam a cenzúra engedélyét. Az nem járult hozzá, s így az államtanácsához küldtem kéziratomat. Ott megkaptam az »Imprimatur«-t, némi változtatással ahhoz képest, amelyet Önnek küldtem.”⁴⁷ S mint tudjuk, el is küldte Pestre a cenzúrázott változatot is. A két szöveg között a különbség valóban csekély, szinte alig észrevehető, mégis megváltoztatja a mondanivalót. Csak egy példa erre, mindjárt a szöveg elejéről, ahol TRENK arról ír, hogy rendkívül nehéz ez a téma, ha a dicsőítő szónoklatot várják: „Schwerer Gegenstand, da, wo man den Lobredner erwartet! der weder schmeicheln will, noch tadeln darf...” (eredeti szöveg), illetve „... der weder schmeicheln, noch tadeln will...” (cenzúrázott változat). Csak egy szó maradt ki, mégis micsoda különbség! Hiszen nem mindegy, hogy valaki „nem akar hízelegni, de bírálnia nem szabad” vagy „sem hízelkedni, sem gyalázni nem akar” (mint GYÖRGYFALVI CSÉPÁN István fordításában olvashatjuk).

Még a megszelídített gyászbeszéd hangja is kritikus maradt. „Valami Trink nevű (bizonyosan álnév) osztrák író szemére veti Trenknek, hogy kétes dicséretivel a valóban nagy József császár emlékét meggyalázza. Megbotránkozását fejezi ki a felett, hogy Trenk azt írja, hogy József szándékai talán jók voltak; továbbá, hogy József megérdemli a részvétet — tehát csak részvétet, s nem egyszersmind elismerést és bámulatot érdemel alattvalói részéről...” írja BALLAGI.⁴⁸ Magyarországon ezzel szemben ez a kritikus hangvétel csak kevesek fülét sérthette, s így nem meglepő, hogy két vállalkozó is akadt, akik magyarul tolmácsolták TRENK mondanóját: CSÉPÁN István a *Szomorú beszéd...*-ben és egy ismeretlen fordító a *Halotti beszéd és hazafiúi gondolatok*-ban. Ez utóbbit feltehetőleg STROHMAYER adta ki, mert ő hirdeti már március 20-án, tehát 10 nappal később, mint a németet. Azonos nyomdában is készült a két nyomtatvány. A CSÉPÁN István fordításának sem kiadóját, sem nyomdáját nem ismerjük, bár lehetséges, hogy a budai LANDERER műhelyt dicséri a csinos kis füzet.

Érdekes, hogy ez az egyetlen STROHMAYER által forgalomba hozott TRENK-röpirat, amelyre nem került kiadói impresszum. Nem tudni azért-e, mert STROHMAYER félt a cenzúrától, s a cenzúrázatlan változatot hozta forgalomba, vagy egyszerűen azért, mert így bécsi nyomtatványnak állíthatta, ha miatta felelősségre vonják.

A II. JÓZSEF feletti gyászbeszéd egyébként még egyszer megjelent, ez alkalommal *Trauerrede bei dem Grabe Joseph des Zweyten* címmel. Ennek ismerjük egy bécsi kiadását HUMMEL impresszumával, egyet bécsi és prágai közös impresszummal, végül egyet bécsi helymegjelöléssel, kiadó nélkül. Szövegük nagyjából azonos, de a *Trauerrede bei dem Grabe...* kezdetű

47. Man erstaunt hier, dass ich die Censur erhalten habe. Diese bewilligte nicht. Schickte mein Manuskript zum Staatsrathe. Dort erhielt ich das Imprimatur mit wenig Abänderung vom ersten Manuskript das ich Ihnen schickte.

48. BALLAGI G.: *Politikai irodalom...* 489. l.

mintha nyelvtanilag jobban fésült volna. Magyarországon mindenesetre később került forgalomba, mint az első változat: LINDAUER hirdette augusztus 14-én, mégpedig a kiadó nélkül.

2. *Glückwunsch an die Ungarn*

TRENK, a magyarországi könyvkiadás történetében elsőként, jó riporter módjára mindig tudta, mi a kelendő téma. A korona hazatérése alkalmából írt szerencsekívánása esetében a siker felől eleve biztos lehetett. Írja is STROHMAYERnek (március 8-i levelében), hogy ezzel barátokat fog itt szerezni.

Hogy pontosan mikor írta a verset, nem állapítható meg, valamint az sem, hogy mikor küldte el Pestre. Több levelében említi, hogy „etwas für ganz Ungarn” készen áll, s ahogy II. JÓZSEF meghal, elküldi STROHMAYERnek. Említett március 8-i levelében viszont már arról ír, hogy a bécsi cenzortól visszakapta, reméli, Magyarországon approbálták. S valóban, a magyar cenzúra jóváhagyta: március 10-én már hirdeti STROHMAYER, s minden bizonnyal hivatalos jóváhagyással, mert a nevéz is adja hozzá.

Német kiadása több nem is volt; miért is lelkesedett volna érte más, mint aki magyar anyanyelvű? E téren nem is volt hiány elismerésben: csak nyomtatásban négy fordítása jelent meg, öt kiadásban Egyet, feltehetően a legkorábbi ismét STROHMAYER publikálta, ez a *Szerentséltetés...*, melyet 10 nappal a német eredeti után már meg is hirdet. Fordítója VERSEGHY Ferenc volt, nyomdásza feltehetőleg TRATTNER (mint általában a STROHMAYER által jelzett nyomtatványoknak).

Jó szerencse kívánása... címmel SZABÓ-SÁRAY Sámuel (KAZINCZYNAK később védőügyvédje a jakobinus perben) fordította le. Ez a fordítás két ízben jelent meg: az Orpheus 1790. évi májusi füzetében, DARVAS Ferenc *Hazafiúi intés* c., az 1790. évi országgyűlésre írott versével együtt, továbbá ugyancsak májusban, s feltehetően LINDAUER kiadásában, az Egyetemi Nyomda szép kiállításában. A két szöveg nem teljesen azonos. Az Orpheus-beli címe *Szerentse-kívánás a magyarokhoz*, s első két sora így hangzik:

„Magyarok! nemes nép! imé, Koronátok
Pompa s ditsőség közt tér vissza hozzátok...”

míg a *Jó szerencse kívánása a magyarokhoz*-ban helyesírási változtatások mellett, amelyek az Egyetemi Nyomda következetes ortográfiáját dicsérik, a szöveg is jobb:

„Nemes nép! Magyarság! A ti Koronátok
Pompa s dicsőség közt tér vissza hozzátok...”

Mindkét fordítás mellett párhuzamosan szerepel a német eredeti is, bizonyosságul annak, hogy „szintannyi” szóból áll a magyar fordítás, mint a német alapszöveg.

Nem tudni, mikor jelent meg CSÉPÁN István *Szerentsét kívánó versek...* c. fordítása. A csinos kis nyomtatványról SZINNYEI azt állítja, hogy Komáromban készült, ez esetben WEBER volt nyomtatója. Ez — már amennyire a 18. századi nyomtatványok esetében, amikor a nyomdászok már kliséekkel dolgoztak, megállapítható — megfelelhet a tényeknek.

Végül, ugyancsak igen tetszetős kivitelben *A nemes magyarokhoz...* címmel is megjelent egy fordítás, ezt még JAKAB Károly sem ismertette.⁴⁹ Ugyanabban a nyomdában készült, mint TRENK önéletírásának magyar fordítása, feltehetően Pozsonyban.

A visszahozatalt ünneplő versek, a koronát fogadó megyei bandériumokhoz írt köszöntők között a TRENK szerencsét kívánó zöngicsélése csak egy volt a sok között, viszont kiemelkedett aulikus hízelgésével:

„Ama szent Koronát híven tisztellyétek,
Mellyet Zalogul vitt ez Isten közéték;
De azt a' gyalázat lepje-meg éltébe,
A' ki irigységet táplál kebelébe
A' kik ellenségi hegyes Ausztriának,
Lest hánynak még ma is mint mindég hányának
És azt beszélgetik, hogy a' Magyaroknak
Nem tettzik a' terhe idegen jármoknak.
Ha Béts Zászlóival álltok eggyesülve
Az irigység hátra esik meg-rémülve...”

(Csépan István fordítása.)

3. *Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen...*

Március 8-i levelében említi STROHMAYERnek TRENK első ízben ezt a LIPÓT jövetelére fabrikált verset: „mellékeltlen küldök egy verset Lipót megérkezésére. Használja fel Magyarországon is...”, majd egy későbbi bekezdésben: „A mellékelt költeményt a cenzúra visszadobta. Egyetlen értelmes ember sem találhat benne egyetlen hibáztatnivaló szót, és ez mégis megtörtént.”⁵⁰ — (A kéziratári rendezéskor ugyan mellékletként ehhez a levélhez a *Trencks Empfindung bei seiner ersten Audienz* kéziratát csatolták, ez azonban nyilvánvaló tévedés: LIPÓT csak március 12-én érkezett Bécsbe, 8-án még TRENK sem ömlengetett a nála való kihallgatásról.)

STROHMAYER feltehetően meg is kapta a magyar cenzúra jóváhagyását, mert nem egészen egy hónappal e levél után, április 3-án az újságolvasók már arról olvashattak, hogy az általa kiadott vers 12 krajcárért kapható. A nyomda ez esetben is ugyanaz, mint a többi STROHMAYER-féle TRENK-röpiraté.

A röpirat nem annyira magyarokhoz szól, mint LIPÓTHoz: Ausztria Titusa boldogságot hoz Magyarországnak; végre jön az aranykor, a „goldne Zeit”. Ilyen körülmények között érthető, hogy a szerző, nyilván megfelelő személyek közötti szétosztás céljából a kézirat megküldésekor már pár példányt kér „a legfinomabb papírra nyomva”, majd március 16-án már 100 példányt „par Diligeance” azzal, hogy a bécsi cenzúra semmit sem enged át.

Sikere nem igen lehetett itthon ennek a kiadványnak: megjelenése időpontjában alig hihette valaki, hogy az új uralkodó hozza meg Magyar-

49. JAKAB Károly. ItK 1928. 118. 1.

50. Hiebei folgt ein Gedicht auf Leopolds Ankunft. Machen Sie auch in Ungarn Gebrauch davon... Beikommendes Gedicht ist mir von der Consur zurückgeschickt worden. Kein vernünftiger Mann kann ein Wort davon tadeln. Und dennoch ists geschehen...

ország aranykorát. Ugyanígy nem bizonyulhatott kapósnak az időrendben következő újabb, még lojálisabb vers:

4. *Trencks Empfindung bei seiner ersten Audienz...*

Emlékezései szerint (*Nachtrag...* 159—160. l.), TRENK röviddel azután, hogy LIPÓT „den Thron bestiegen”, sietett az uralkodót felkeresni. A címlapon az audienciát március 23-ra keltezi, ez valóban közvetlenül LIPÓT Bécsbe érkezése után volt. Hogy a kéziratot mikor küldte el pesti kiadójának, a levelezésből nem deríthető ki. Mint imént említettük, az autográf egy március 8-án kelt levélhez van csatolva, de semmiesetre sem lehetett az abban említett, cenzúra által visszadobott írásmű. Ebben a — kizárólag az uralkodó nagyságát, no meg TRENK újraéledő reményeit emlegető — versikében még a bécsi cenzorok sem igen találhattak kivetnivalót. Meg is jelent nemcsak Pesten, de Bécsben is, HUMMEL kiadásában. STROHMAYER április 21-én hirdeti első ízben (6 krajcárért, tehát jóval olcsóbban, mint az eddigieket). Az átlag átfutási idő TRENK levélbeli jelzése és a pesti megjelenés között nem egészen egy hónap a többi írásműnél, így itt is elfogadhatjuk azt a feltevést, hogy valóban csak március 23-a után küldte Pest-Budára kéziratát a szerző.

A tartalmilag teljesen érdektelen írást, a trónhű érzelmek szóvirágokkal díszített kinyilatkoztatását, háttérükben TRENK szlavóniai birtokainak felfelbukkanó délibábjával, senki nem érdemesítette arra, hogy magyarra fordítsa. Még érdektelenebb lehetett Magyarországon TRENK következő röpirata:

5. *Rede als Oesterreichisches Mitglied der Landstände...*

Ezt a Pesten ugyancsak április 21-én először hirdetésre kerülő „beszéd”-et TRENK április 6-ra keltezte. Feltehetően ez a „meine letzte Rede”, a legutóbbi beszéde, amelyből április 10-i levelével egyidőben 200 példányt küld STROHMAYERnek, s mint írja, 150-et Pozsonyba és Győrbe. Ennek a közlésnek két érdekessége is van. Az egyik az a tény, hogy a 6-ra keltezett szöveget 10-én már kinyomtatva postára adhatta, a másik, hogy olyan érdeklődést remélt írásai iránt, amely 350 példány Magyarországra küldését indokolta. S mindezt annak ellenére, hogy mint írja STROHMAYERnek, a *Broschüre*-jei iránti érdeklődés olyan csekély Magyarországon, hogy nem érdemes itt nyomatnia.

Mégis, egyetlen szempontból, van jelentősége ennek a „beszédnek”. TRENK, a francia forradalom híve, akit később, amikor összes műveiben kiadja párizsi tapasztalatait, lelkes hangvétele miatt meg is vádolnak, ebben a szónoklatban a forradalom borzalmas következményeiről („fürchterliche Folgen einer Revolution”-ról) szónokol hosszasan, s azoktól óvja az örökös tartományok képviselőit.

Ebből a beszédből, amelyet igen tetemes áron, 20 krajcárért árult STROHMAYER, magyar kiadás nem került forgalomba. Nem így az időrendben következő, nagyobb lélegzetű TRENK-írásműből, amelyet bizonyosan érdeklődéssel forgattak mind a TRENK-rajongók, mind a TRENK-gyűlölők.

6. *Der Trenck an alle redliche Ungarn...*

Ezt az írást, amelyben programot kívánt adni a magyaroknak, TRENK első ízben egy 1788. májusi levelében említi, amikor az akkor még KÖPFF-cégnek (valójában STROHMAYERnek) öt kész írását ajánlja. Ezek között sorrendben az első egy *Der Trenck an die Ungarn, eine Epistel*. 4 Bogen... Confisciert. Feltehetően, amikor LIPÓT, híven ahhoz az elvéhez, hogy bármi lett legyen is véleménye a tollforgatóról, céljait szolgáló írásokat kért tőle, TRENK-et is felkérte, írnia számára valamit, ő elővette fiókjából ezt a röpiratot. A 4 ívhez még további kettőt toldott, az új uralkodó ízléséhez igazodni kívánó részekkel. Mindenesetre április 10-én már azt írja kiadójának, „A koronázásra szánt figyelemreméltó íráson dolgozom, amely a magyarokhoz szól, s 6 íves”,⁵¹ majd május 13-án közli, hogy a „figyelemreméltó írás”, a *Der Trenck an die Ungarn. Ein Sendschreiben für den Landtag* készen van, s a király maga lesz cenzora. 16-ra vissza is fogja kapni tőle a kéziratot. A király igen meg is dicsérte munkáját, állítja (ahogy erről az életrajzi részben részletesen beszámoltunk). Ez május 16. táján lehetett tehát, s ekkor ő azonnal be is nyújtotta a kéziratot a cenzúrának. 23 nappal később kapta vissza — saját feljegyzései szerint — „Non admittitur” megjegyzéssel.⁵² Az uralkodó ekkor maga javasolta, hogy a cenzúra megkerülésével hozza írását nyilvánosságra.⁵³ Erre TRENK még aznap Pest-Budára utazott volna (feltehetőleg a királytól kapott útiköltségen), s négy nappal megérkezése után átadta volna ezt az *Epistel*-t „allen Buchhändlern zum öfentlichen Verkaufe”,⁵⁴ tehát már nem kizárólag STROHMAYERnek, hanem valamennyi könyvárusnak.

Ha naptárral kezünkben utána számolunk TRENK adatainak, akkor június 8. táján érkezhettek Pestre, s június közepén már meg is jelenhetett volna az üzletekben az *An alle redliche Ungarn*. Valójában már korábban, május 23-án megküldte STROHMAYERnek a kéziratot, azzal, hogy a német

51. Für die Krönung arbeite ich an einer merkwürdigen Schrift an die Ungarn von 6 Bogen...
52. TRENK *A nemes-szívű magyarokhoz...* Elő-tudósítás. Ezen írást én a mi Királyunknak Leopoldnak saját kezeibe adám által. Ő azt maga el-olvasta, és kegyelmes helybe-hagyása után azzal a parantsolattal vissza-is adta, hogy annak közrebotsáttását mennél hamarabb elő-mozdítanám. Én tőle azt kérém: „Fel-írta-e Felsőged reá az Imprimaturt?” Ő viszontag el álmétkodott rajta, hogy Bétsben egy illy hazafiúi írás-darabnak még Censurára-is volna szüksége. Én véle a Bétsi Censura despotismussát meg-esmértettem... Ő pedig azt parantsolá, hogy ezt a munkát Báró Swietenhez vigyem. Meg is tselekedtem 16. Májusban... Kéz-írásom tsak 26 napok múlva jött vissza, ama kegyetlen non admittiturral meg-béllyegezve. — Ismét a Királyhoz vittem. — Feletébb tsudálkozni látszott. — S azt kérdezte, mitsoda okát adták legyen, s mit törültek ki... Az én feleletem ebből állott: A Bétsi Censura mindenható... A literatúrabeli állapotokban semmi ok-yetéssel nem él, semmi jobbítást nem akar... — Erre a Király is el hallgatott. Én pedig az egész dolgot magamra veszem, és ezt a kézírást valamennyi nemes-szívű Magyarokkal nyomtatásban nyilvánosan közlöm, és ítélettyeket el-várom.
53. *Nachtrag...* 167. l. ... ob ich dieses Werk nicht ohne Censur könne drucken lassen? Wie willkommen war mir diese Frage von meinen Landes-Fürsten. Ich sagte freudig ja...
54. *Nachtrag...* 167. l.

szöveget kinyomatva ő maga hozza majd Bécsből, de STROHMAYER a kéziratot „eifertigt” fordíttassa le magyarra és latinra, és nyomssa ki. Hogy ez valójában megtörtént-e, hogy a magyar fordítást („A nemes szívű magyarokhoz egy az ország napjához illő levélben”) még STROHMAYER intézte-e, már nem lehet megállapítani. A fonál, amelyre eddig TRENK műveinek kronológiáját felfűzhettük, itt megszakad, a levelezés érdemben megszűnik; a későbbi levelek már nem egyebek hivatalos hangvételi fizetési felszólításoknál. Az sem állapítható meg, készült-e latin fordítása is ennek az írásnak, ismerni mindenesetre nem ismerünk ilyent. Megjelenése mögött azonban már bizonyosan nem STROHMAYER állt, ő áprilisban hirdet utoljára TRENK-féle munkát. TRENK Bécsben még nem tudja, hogy kiadója nem kíván vele többé közösséget vállalni, s egyre írogat neki. „Egyszerre csak megszűnt köztünk a levelezés” — panasolja május 24-én, hiába küldte el minden röpiratát 10 nappal korábban STROHMAYERnek, semmint bárki utánnymohatta volna, ő mégis hallgat arról, hogy mi történt ezekkel. Pedig az ilyen röpiratok éppen az első nyolc napban a legkapósabbak, amikor aktuálisak. Egyedül Pozsonyból 200 példányt kértek tőle, s ő — STROHMAYERre való tekintettel — nem küldött semmit. Az meg tíz nap óra nem jelentkezik. Holott „ich verliere die Zeit, da ich am meisten Geld brauche”, elvesztegeti az időt, pedig most volna leginkább pénzre szüksége. Meg is biztatja (vagy tán fenyegeti?) „Az új monarchánálkilátásaim a lehető legjobbak...” Május 27-én újabb levél, még keserűbb: „Helyzetem még sohasem volt ilyen kritikus”, írja, de csupán mert az emberi jószágra bízta magát. De most minden jóra fordul, az uralkodó bízik benne, a remény napja felsütött (der Hoffnung Sonne geht mir auf), amiről rövidesen ország-világ meggyőződhet.

Ezzel vége a levelezésnek, most már TRENK részéről is. Hősünk Pestre érkezik, és hosszabb időre itt száll meg. STROHMAYER ekkor közli vele, hogy nem kíván közösséget vállalni írásaival,⁵⁵ s TRENK emiatt kénytelen más könyváruhoz fordulni.

Mi készíthette STROHMAYERt a szakításra, nem tudni. Az események vagy meggondolások rekonstruálásakor csak feltevésekre szorítkozhatunk. Tény, hogy 1790. „május 24-én beidézték a budai és pesti könyvnyomtatókat a helytartótanácsához”. Figyelmeztették őket, vigyázzanak a cenzori rendelkezések pontos megtartására, ne nyomassanak semmit approbatio előtt; aztán sűrűn következtek hasonló figyelmeztetések, egyre szigorúbb büntetések kilátásba helyezésével”.⁵⁶ Lehetséges, hogy STROHMAYERnek ennyi elegendő volt ahhoz: ne vállalja TRENK eme kényes írását, s emiatt a személyes találkozáskor összekülönböztek. Ez azonban meglehetősen valószínűtlen: egyfelől TRENK több későbbi levélben hangsúlyozta, hogy attól még barátok maradhatnak, ha a kiadói kapcsolat meg is szűnt, másfelől meg STROHMAYER forgalmazott a TRENK-nél lényegesen aggályosabb írásokat is, így a LACZKOVICSÉIT, az időközben még inkább megszigorított ellenőrzés ellenére. Érdesem itt megemlíteni, hogy éppen LACZKOVICS alkalmazta újra a TRENK-féle eljárást a cenzúramegkerülési vádak elhárí-

55. 1790. szeptember 2-i levél.

56. WALDAFFEL J.: *Ötven év...* 110. l.

tására. MARTINOVICS *Oratio ad proceres...*-ének magyar fordítása, *A Magyar-ország gyűlésiben egyben-gyűlt ... rendekhez 1790-ben tartatott beszéd ügyében állította azt, hogy az uralkodó látta a kéziratot és elragadtatottan nyilatkozott róla.*⁵⁷

STROHMAYERnek minden oka megvolt arra, hogy ne bízzék ebben a varázsszövegében: az uralkodó messze volt, a helytartótanács annál közelebb. Mégis a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a HOFFMANN Lipót Alajos titkos machinációiba éppen ez idő tájt már bekapcsolódott STROHMAYER⁵⁸ azért nem kívánt TRENNKkel tovább a nyilvánosság előtt közösséget vállalni, mert korábbi levelezésükből igen jól tudta, hogy TRENNK magyarországi baráti köre az udvarral szemben legellenségesebb, a besúgók által legjobban megfigyelt személyekből áll. Így például GYULAI generális, akiről TRENNK azt írta, hogy csak összes műveire 140 előfizetőt gyűjtött (márc. 16.-i levél) s II. LIPÓT a „megbízhatatlan” személyek közé számította,⁵⁹ azután ORCZY László, a Magyar Kamara alelnöke, aki az elégedetlenek egyik vezéralakja volt;⁶⁰ végül s nem utolsósorban a két LACZKOVICS fivér, akikkel TRENNK már régóta baráti kapcsolatban állhatott.⁶¹

A dolgok ilyenén való állása következtében TRENNKnek mindjárt Pestre érkezése után új kiadó után kellett néznie. Ahogy ő maga fogalmazta, Pesten 14 nap alatt csodákat művelt, széttaposta a papság magyarországi darázs-fészékét; ehhez azonban semmi esetre sem lett volna elegendő, sem megfelelően jövedelmező, írásait csupán kéziratban forgalmazni, ki kellett azokat nyomtatnia.

Három legterjedelmesebb, s egyszersmind itthoni hatása szempontjából legjelentősebb politikai mondandóival terhelt művét, az *An alle redliche Ungarn-t*, a *Bilanz-ot* és annak *Nachtrag-ját* bibliográfiai források szerint egy helyen, Nagyszébenben nyomatta ki.

57. MJI 1. köt. 113. l.

58. SILAGI, D.: *Ungarn...* 80. l.

59. MÁLYUSZ Elemér: *Sándor Lipót főherceg nádor iratai*. Bp. 1926. 17. és 386. l.

60. MJI 1. köt. XLIX. l. és 624. l. Egyébként az Országos Széchényi Könyvtár 210.974 raktári jelzésű kötetében, amely Johann Gottfried BREMER névtelenül megjelent, és tévesen GABELHOFERnek tulajdonított *Etwas über die Beleuchtung der Trenckischen Lebensbeschreibung* (Berlin 1788.) és Julius GABELHOFER ugyancsak névtelenül publikált *Beiträge, Beleuchtungen und rechtliche Urkunden zu Trencks Lebensgeschichte* (Wahrheitsburg — [Wien] — 1793.) c. műveit tartalmazza, érdekes bejegyzést olvashatunk TRENNK és ORCZY László barátságáról. A bejegyzés JANKOVICS Miklóstól, a neves gyűjtőtől származik, s arról szól — többek között —, hogy TRENNK egy topázköves gyűrűt adott ORCZYNAK. Az F. T. monogrammal és „Si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae” idézettel díszített gyűrűt a bejegyzés keltkor JANKOVICS tulajdonában, gyűjteményében volt.

61. MJI. 1. köt. 508. l. BENDA Kálmán itt tévesen vélekedik úgy, hogy „Laczkovics Pesten, az országgyűlés idején ismerkedhetett meg Trenckkel, akinek az uralkodói és papi zsarnokság elleni híres művét, A matzedóniai vitét lefordította magyarra...” A TRENNK-STROHMAYER-féle levelezés 1788. május 4-i, kívül még a KÖPFF-céghez címzett darabjában már mindkét LACZKOVICS fivéről olvashatunk: az alispán LACZKOVICSNAK TRENNK valamilyen bizományba adott könyveit kell átvennie „für mein ordre”, míg egy idegen kézírás erre a levélre jegyezte fel, hogy H. Oberst LACZKOVITS 1788. május 13-án 205 kötet TRENNK-könyvet adott át — nyilván a bátyja helyett.

7—8. *Bilanz zwischen des Monarchen und der Kirchen-Gewalt...*

és

Nachtrag zur näheren Beleuchtung der Bilanz...

TRENK emlékiratai szerint (169. l.) az *An alle redliche Ungarn* című *Epistel*-t azonnal követte a *Bilanz* és annak utóhangja, a *Nachtrag*. Ezt a három kiadványt — a feltételezett nagyszzebeni nyomdahely mellett — több körülmény is összekapcsolja.

Így mindjárt az első összekötő kapocs az, hogy szerzőjük is együtt emlegeti őket, azzal a — nem tudni melyekre vonatkoztatható — megjegyzéssel, ő maga fordította latinra, egy barátja pedig magyarra. Összesen 12 400 példány került belőlük forgalomba az országban és „általános volt a siker és lelkesedés (Beyfall und Zujauchzen wurden allgemein)”. Itt némi fenntartással kell élnünk TRENK szavahihetőségét illetően: egyfelől a hihetetlenül magas példányszám, másfelől a fordítások kérdésében. A *Bilanz*-nak valóban van latin és magyar fordítása (*Bilanx* és *Mérő-serpenyő* címmel), csak magyar fordítása ismert az *An alle redliche Ungarn*-nak (*A nemes-szívű magyarokhoz...*), míg a *Nachtrag* csak német nyelven maradt fenn. TRENK latin tudománya felől amúgy is támadhatnak kétségeink, miután németsége is ugyancsak pongyola. Ha ő lett volna a fordító, nemcsak a mondanót hánytorgatták volna fel ellenfelei, hanem a stílusis hibákat is (amint ez német szövegei esetében meg is történt).⁶² Ez azonban mellékes kérdés. Ami talán megérdemelne némi kutatást, az a magyar fordítást készítő barát kiléte. TRENK tollforgató barátja ugyanis, aki a magyar fordítást készítette, lehetett LACZKOVICS János is. A *Matzedóniai vitéz*-t ő fordította, s TRENKkel régről baráti kapcsolatban állt, leveleztek, írásainak terjesztésében segédkezett stb., így még TRENK Pestre jövetele előtt kézhez kaphatta a német kéziratokat.⁶³ Hozzáértó stíluskritikai elemzés esetleg vissza tudná vezetni LACZKOVICSHOZ a magyar fordítások szerzőségét.

A három nyomtatványt Nagyszzeben nyomdahely feltételezésével közlik általában a könyvészeti szakmunkák. Kérdéses, hogy nem abból következtek-e a nagyszzebeni nyomásra, hogy a lipcsei vásár *Messe-Catalog*-jaiban HOCHMEISTER hirdette ezeket a műveket? A KAYSER-féle *Bücher-Lexicon*⁶⁴ mindenesetre ugyancsak Hermannstadtban jelöli meg az *An alle redliche Ungarn* és a *Bilanz* nyomdahelyét, WURZBACH bio-bibliográfiája még a *Bilanx*-ot is ide teszi, de a *Nachtrag*-ot már egyik sem. Ám a KAYSER-és HEINSIUS-féle *Bücher-Lexicon*ok, a kor nemzeti bibliográfiát pótló össze-

62. [GABELHOFER, Julius:] *Beiträge, Beleuchtungen...* (V.ö. 60) jegyzet 364. l. passim: TRENK-et 1791-ben többek között azzal vádolták, hogy két lázító tartalmú Magyarországon név nélkül megjelent brosúra szerzője. E vádpont alól azért mentették fel, mert bebizonyosodott, hogy a kérdéses rőpiratokat más írta. „Ein Mann vom Literarfache“ szakértőként azt mondta: „Das Buch ist in strengstem Zusammenhange geschrieben; die Begriffe sind bis zur Klarheit entwickelt, und deutlich vorgetragen; der Verfasser schweift nicht aus; kömme niemals aus dem Geleisse; der Styl ist gebildet, die Sprache rein, der Ausdruck gedrängt, und immer auch im Affekte gemässigt; folglich kann diese Schrift keineswegs aus Trencks Fabrike kommen.“

63. V.ö. 61 jegyzet; de a STROHMAYER—TRENK levelezésben másutt is említi LACZKOVICS nevét.

64. KAYSERS *Bücher-Lexicon* 1750—1832. 3. Bd. 469. l.

állításai, hirdetésekől dolgoztak, s bizományos nyilván éppen úgy akadt a hirdetőik között, mint kiadó. HOCHMEISTER lehetett tehát csupán erdélyi bizományos, de kiadó és nyomdász is.

HOCHMEISTER fennmaradt könyvjegyzékei ezeket a TRENK-írásokat nem tartalmazták. Minthogy azonban csupa nem inkriminált TRENK-írást közölt jegyzékeiben, könnyen lehet, hogy raktáron ugyan volt ezekből a röpiratokból is nála, de ezt nyilvánosan nem hirdethette.

Annyi bizonyos, hogy a *Bilanz*, a *Bilanx* és a *Mérő-serpenyő* 72 lapos változata egy és ugyanazon nyomda terméke. De hogy melyik az a nyomda, azt már igen nehéz meghatározni. Kétségkívül HOCHMEISTER is lehetett, hiszen egy időben ő volt TRENK bizományosa, mint ez a STROHMAYER—TRENK-féle levelezésből is kitűnik. Így hát elképzelhető volna, hogy hősünk, a számára kedvező országgyűlési konjunktúra által sürgettetve, első gondjában ismét megkereste. Erdélyből esetleg olyasféle cenzúramegkerülési manipulációt is lebonyolíthatott volna, mint amilyenről STROHMAYERnek két kényesebb kéziratával, a nyakláncsetről és a párizsi forradalmi tapasztalatairól írottakkal kapcsolatban írt. Ezekkel ugyanis az volt a terve, hogy Pesten kinyomatja, cenzúra nélkül természetesen, majd onnan („laut meiner Vorschrift”) kicsempésznék Németországba, esetleg Lengyelországba, míg végül TRENK Passauból visszajuttatná Pestre egy idegen címre. E hosszú machináció végén mint külföldi nyomtatványok az akkori cenzúra-előírások szerint megkapnák a forgalomba hozatalra jogosító „Toleratur”-engedélyt. Ennek előfeltétele, a külföldi helynév azonban nem szerepel ezeknek a nyomtatványoknak impresszumában, meg aztán ez igazán időigényes eljárás lett volna, TRENK pedig bizonyára nem akart időt vesztegetni. A *Bilanz* júliusban kézzől kézre járt már, tehát nehezen képzelhető el, hogy kézírata előbb Pestről Erdélybe utazott, a terjedelmes írásokat kinyomatták, majd ismét visszajuttatták oly sebesen, hogy KERESZTESI naplójába már július 15-én bejegyezhesse⁶⁵ „Ez nap beszéltem legelőször ama híres báró Trenckkel... A diéta alatt a papok ellen »Bilanx« nevű könyvét kiadván, sokféle írásokra és civakodásokra szolgáltatott okot.” Ráadásul a *Bilanx* valamivel később kerülhetett ki sajtó alól, mint német eredetije, mert már a *Der entlarvte Priester* latin fordítását is tartalmazta.

A vitairatok gyors megjelenéséhez és elterjedéséhez pesti nyomda vagy budai kellett tehát, s ez vagy a pesti vagy a budai LANDERER nyomda volt, amelyek a legtöbb merész TRENK-írás gyanítható előállítói. Pest-Budára utal a *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey* bevezetése is, amely szerint a *Der entlarvte Priester*-t és a *Bilanz*-ot „hier, mit Censur des Comitats”, helyi cenzúrával nyomatta ki TRENK.

Alföldi nyomda (Vác, Ambró?) mellett szól viszont, nem pedig a LANDEREREK nagy és jól felszerelt nyomdáira utal, az a tény, hogy a *Bilanz*-ot nem gótt betűkkel szedték. Ez a 18. század végén, II. JÓZSEF németesítő törekvései után, szinte egyedülálló, mert olyan nyomdára vall, melynek nem lett volna fraktúr betűkészlete. Olyan fokon nem, hogy még az ún. scharfes S-t is ss-nek kellett szednie. Végső fokon azonban ez is lehetett valamiféle fedőakció, annál is inkább, mert a szöveg szinte hibátlan

65. KERESZTESI J.: *Krónika*... 293. l.

szedése — TRENK igen rosszul olvasható gót betűs kézírása alapján — feltétlenül a németben legalábbis gyakorlott szedőre utal.

Annak ellenére, hogy WEINGAND első ízben augusztus 14-én tett közzé hirdetést, amelynek értelmében egy sor TRENK-féle röpirat, köztük a fent felsoroltak, kaphatók boltjában, mégsem szabad azt hinnünk, hogy ezek a nyomtatványok csak akkor lettek készek. Azok július elején (címlapjukon „Im Juli” és „Július havában” stb. szerepel) készen voltak, de mint KERESZTESI a már idézett passzusban írja, „a fels. Ltiale consiliumtól 50 rhf. megtiltatott, hogy a bibliopolák ne árulják”.

Ekkor történhetett, hogy TRENK Bécsbe utazott s az uralkodótól kihallgatást kért,⁶⁶ amelyen szerinte LIPÓT így nyilatkozott: „Trenk! Magát már bepanaszolták nálam, de én nem haragszom magára. Maga túlságosan durva és ágyúval lő verebekre. . . én nem tudom magát a nyilvánosság előtt védelmembe venni. Ön csak tudja, milyen a papok bosszúja.” Erre TRENK: „Felséged elégedetlen magyar írásaimmal és viselkedésemmel?” Mire a válasz: „Nem, ellenkezőleg, én önnek le vagyok kötelezve, de megvédeni nem tudom. . .”

Ha hihetünk valamennyire TRENKnek, akkor feltételezhetjük, hogy az uralkodó a kulisszák mögött mégis közbelépett és a helytartótanácsnál elérte, hogy TRENK írásait szabad legyen terjeszteni. Így történt ez HOFFMANN már említett *Babel*-jével, amelynek elkobzott kiadását az uralkodó Fiuméből jövő egyenes intézkedésére volt szabad forgalomba hozni. S mi mással volna magyarázható, hogy július végétől egycsapásra mind LINDAUER, mind WEINGAND elkezdik hirdetni TRENK röpiratait?

A *Mérő-serpenyő*-nek egyébként — amely magyarul volt olvasható, így legkelendőbb lehetett — két variánsa is van; lehet, hogy egyik mögött LINDAUER, másik mögött WEINGAND állott kiadóként? Az egyik a *Bilanz*-cal egyidőben, s azonos nyomdában készült, a másik ezzel szemben, az 52 lapos, kétségkívül LANDERER Mihály nyomása. Ide LACZKOVICS ajánlhatta, akinek *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyódó utazó ember* c. írását ugyancsak LANDERER nyomta, azonos formában.⁶⁷

9. *Der entlarvte Priester* . . .

Ez az élesen antiklerikális, s ugyanakkor királypárti írás közvetlenül követte a *Bilanz*-ot. A német röpiratnak két kiadásváltozata is volt, azonos nyomdából. Két kiadó is hirdette, LINDAUER és WEINGAND. Magyar fordítása, *Az állortzából kibújtatott pap*, és a *Bilanz*-ba beépült latin fordítása, a *Sacerdos delarvatus* egyidejűleg jelenhettek meg. A merész LINDAUER már július 28-án nyíltan is árulta ezt a röpiratot, de TRENK szerint csak a *Bilanz* után készült, noha az uralkodó ezt is olvasta és jóváhagyta, s így ezt is még Bécsben fogalmazhatta. „Die Pfaffen spien Gift und Galle”,

66. *Nachtrag* . . . 181. (171.) l. „Trenk! Sie sind schon bey mir angeklagt, aber ich bin nicht böse auf sie. Sie machen es zu grob und werfen mit Prügel unter die Sperlinge . . . ich kann sie öffentlich nicht schützen. . . Sie kennen Pfaffenrache.“ Ich frug: . . . Sind Ihre Majestät unzufrieden mit meinen ungarischen Schriften und Betragen? . . . Nein, gegentheils war die Antwort: Ich bin ihnen Verbindlichkeit schuldig, aber schützen kann ich Sie nicht. . .

67. MJI 1. köt. 110—111. l.

a klérus kénkövet fújt, TRENK szerint, ezt azonban az uralkodó minden bizonnyal nem nehezményezte, mivel az írás legfőbb mondandója, hogy a magyar szabadságot nem a király, hanem az egyház ellen kell a magyar-ságnak megvédeni. Mint több más július végi, augusztus eleji TRENK-röpirat esetében, itt is a budai LANDERER Katalin nyomdáját gyaníthatjuk a német szövegnél, míg a magyar mintha gondosabb kézből került volna ki.

10. *A matzedoniai vitéz...*

Ez a hosszabb lélegzetű költemény már jóval korábban ismert volt németül, s Magyarországon is kapható volt. SZEITZ Leó például a német szövegből idézett *Der entlarvte Trenck*-jében. Első kiadása 1771-ben jelent meg, jegyzetek nélkül, a második, amelyből a fordítás készült, 1786-ban. LACZKOVICS megtoldotta egy bevezető költeménnyel *A magyar hazához*, s a jegyzeteket is kissé átírta. Feltehetőleg a pesti LANDERER nyomda nyomta, s kiadása mögött LINDAUER állhatott, aki egyedül hirdette, már július 24-én. SZEITZ augusztusra datált *Der entlarvte Trenck*-jében utóiratként írja, hogy most került a kezébe a magyar fordítás „nunc recens editus” s mindjárt felháborodottan idéz is belőle egy passzust, amely szerint minden zsarnok, így DÁVID is (hiszen ő is király volt) éppoly gazember, mint az útonálló KARTUS [CARTOUCHE].

11. *Trenks Denkmahl und Trauerrede bei dem Grabe unsers geliebten Londons...*

LAUDON, a híres hadvezér feletti „gyászbeszéd” négy, bibliográfiákból ismert variánsából csupán kettőt támasztanak alá fennmaradt példányok. E kettő mögött feltehetően ismét két kiadó áll: a Pest und Ofen-nel jelzett WEINGAND adhatta ki, míg a csupán 1790-nel jelzett LINDAUER utánnyomása lehetett. Ez annál is valószínűbb, mert magyar fordítására, a *Trenk Emlékeztető-jele és halotti beszédgye...* című kiadványra WEINGAND ki is tette cégjelzését. A német eredetit, amelyet szerzője július 22-re datált, július 24-én már árulja WEINGAND, s július 28-án LINDAUER is. A magyar fordítást ezzel szemben csak WEINGAND hozta forgalomba.

LAUDON halála TRENK számára arra nyújtott jó alkalmat, hogy a magyar vitézséget dicsérje. Egyszersmind azonban saját magának is igyekezett súlyt adni, úgy emlegetve a nagy hadvezért, mint akinek házához bejáratos volt. S megint csak hihetünk a szájhősnek kikiáltott TRENKnek, mert valóban már Aachenben megismerkedtek, s LAUDON akkor sokat tartózkodott TRENK társaságában.⁶⁸

12. *Gebet der ungrischen Landstände...*

Ez a röpirat ugyancsak júliusi keltezésű. Feltehetőleg a legkésőbbi a júliusban íródottak között, mert WEINGANDnál — aki egyedül hirdette — csak augusztus 14-től kapható. Ez LIPÓTNak a magyarországi rendek

68. GRAB, W.: *Trenck*... 15. 1.

szájába adott dicsőítése. Hangjából és tartalmából ítélve már július legvégén, a július 27-én megkötött reichenbachi egyezmény ismeretében íródott, s azt hangsúlyozza, hogy ilyen kiváló személyiséget akkor is királya választana a magyarság, ha nem volna örökösödési joga. Úgy tűnik, hogy a nyomtatvány a budai LANDERER-nyomdában készült, mint a WEINGAND-féle nyomtatványok nagy része.

13. *Antwort an den elenden Entlarver...*

Ez az időrendben utolsó TRENK-féle írás, amely még könyvesbolti forgalomba került. WEINGAND adta ki, csak az ő boltjában kapható, méghozzá már augusztus 21-én. Ez gyors munka lehetett, hiszen a támadó pamflet, SZEITZ Leó *Der entlarvte Trenck*-je, augusztusban jelent meg.

TRENK-et általában „durván” antiklerikális hangúnak aposztrofálták, SZEITZ otromba írása mellett azonban inkább szellemesnek tűnik ez a pamflet, mint durvának. — TRENK természetesen elsősorban a protestáns olvasók elismerésére számított. Írja is emlékezéseiben, szerénységgel éppen nem vádolható fogalmazásban, hogy írásai hatására a protestánsok magasabban hordták fejüket...⁶⁹

A röpirat nyomdászaként ebben az esetben is a budai LANDERER nyomda valószínűsíthető.

14. *Dichter Gedanken in Ungarn...*

Keletkezésének időpontjára már csupán tartalmából következtethetünk, hirdetni ugyanis egyetlen könyvárus sem hirdette. Ily módon biztos, hogy már a TRENK írásainak terjesztését eltiltó rendelkezés után került ki sajtó alól. Tartalmából kiderül, hogy a reichenbachi konvenció aláírása után készült, sőt augusztus 21. után. Ekkor történt ugyanis, hogy az uralkodó a magyar kamarának utasítást adott: indítson eljárást — egyelőre nevek megjelölése nélkül — mindazok ellen, akik a porosz udvarral hazaáruló módon kapcsolatokat tartottak. A neveket, amelyeket ismer, majd ő maga fogja megadni. Ez az uralkodói intézkedés mindazok számára, akik magukat érintve érezték, érthető módon villámcsapásként hatott:⁷⁰

„Nun stutzt des Königs Feind: bebt vor verdienter Strafe,
Der Rache Donnerstrahl wekt ihn vom Sünden Schlafe...”

fogalmazza meg TRENK a *Dichter Gedanken*-ben.

A reichenbachi egyezés azonban csak az uralkodó helyzetét szilárdította meg, a TRENK-et meggyengítette. Többé nem volt rá szüksége az udvarnak, s így a botrányai miatt már amúgy is népszerűtlenné váló kalandort el is ejtették, áldozatul dobva a sokszor megsértett rendeknek. Először BARCO tábornok kereste fel és „barátilag” ajánlotta neki, hogy ne publikáljon többet, legalábbis Magyarországon ne. A baráti tanács egyszersmind a Hofkriegsrath utasítása is, közölte.⁷¹

69. *Nachtrag*... 170. l.: Die Protestanten hoben den Kopf empor...

70. SILAGI, D.: *Ungarn*... 75. l.

71. *Nachtrag*... 172. l.

Írásait nem árusíthatják többé: augusztus 25-én jelent meg utoljára olyan könyvkereskedői hirdetés, amelyben TRENKnek valamilyen írásműve szerepelt. Szeptember 2-án — még Pestről — azt írja TRENK STROHMAYER-nek, hogy a jövőben maga lesz a kiadója is a saját írásainak. A *Dichter Gedanken* megírásakor még nem ez volt a szándéka, a következő röpiratnak már ő maga a kiadója és árusítója is egyszemélyben; ez a

15. *Gebet, welches... Bischöfe... nicht laut beten ... werden...*

Az imádság formájú gúnyirat, meg fordítása, a *Könyörgés* talán TRATTNER nyomdájában készültek, de mindenképpen már TRENK általi házi árusításra szánva. Ez derül ki a címlap feliratából: Én, M. Trenck az árrát kiszab. 7. kr.

Mint a *Nota* megjelenésével kapcsolatban visszaemlékezéseiben írja,⁷² amikor a helytartótanács, a magyar törvények megsértésével a helybeli könyvkereskedőknek megtiltotta a TRENK-féle íráskészítését, akkor ő, TRENK közhírré tette, hogy lakásán a szolgájától mindenki megvásárolhatja azokat. S ez — állítja — minden akadály nélkül meg is történhetett, mivel tartottak azoktól, akik mögötte álltak. TRENK ugyan korábban is árulta saját műveit, hiszen KERESZTESI is magától a szerzőtől vásárolta meg a *Bilanz*-ot,⁷³ de most már valószínűleg némi külön hasznot is lefölözött abból az alkalomból, hogy ő lett az egyedárusító. Több olyan példányt is találni az Országos Széchényi Könyvtár állományában, amelyekre a címlapon piros írónnal valaki rájegyezte az árat. TRENKre gyanakodhatunk, aki inasának nyilván előírta, mit mennyiért adhat. Ezek az árak azonban minden olyan esetben, amikor az eredeti könyvkereskedői árat is ismerjük, annál magasabbak. Így az *Empfindung bei seiner ersten Audienz* 6 krajcár helyett 14, a *Die mit Sehnsucht wartende Unterthanen* 12 krajcár helyett 20, a *Gebet der ungrischen Landstände* 8 krajcár helyett 20 stb. Ez a *Gebet* is 20 krajcár-ba került, s minthogy igen szép számmal adhatunk belőle példányokra, feltehetően kapós is volt. A papság szájába adott ima nemcsak TRENK fejére könyörög szörnyű sorscsapásokért, de az uralkodó hatalmának csökkentéséért, a haladó gondolkodású elmék elképzeléseinek balsikeréért is fohászkozik.

16. *Nota der hiesigen löblichen Statthalterey...*

Ezt a — valószínűleg ismét Budán, LANDERER özvegyénél nyomtatott — feljegyzést TRENK gróf CSÁKY József alkancellár a *Nota*-ban is kinyomtatott szeptember 7-i rendelkezésére írta válaszul. Nem nyugszik bele a *Der entlarvte Priester* és a *Bilanz* elkobzásába, minthogy ezek cenzúrázott, lojális, az uralkodó érdekeit szolgáló, magas személye által jóváhagyott íráskészítések. Általában pedig azért publikál cenzúra nélkül, mert nem bocsátja írásait olyan cenzorok elé, akik az osztrák uralkodóház ellen izgató, annak örökösödési jogát kétségbe vonó műveket (HORÁNYIRA, SZÉITZRE stb. hivat-

72. *Nachtrag...* 173—174. l.

73. KERESZTESI J.: *Krónika...* 314. l. (Szept. 20-i feljegyzés)

kozik) engedélyeznek. S magát meg nem tagadva, néhány szót arról is ejt, hogy ő sose bújt a névtelenség mögé, hanem „emelt homlokkal” áll a harcmezőn, készen az igazságért küzdeni.

Szeptember eleje és november közepe között több TRENK-féle írás nem látott napvilágot. Szeptember 13-án ugyanis II. LIPÓT „József egyik legfontosabb elvének érvényét szüntette meg azzal, hogy minden hatósági intézkedés bírálatát megtiltotta s a legnagyobb szigorúságot rendelte el minden olyan irat vagy kijelentés ellen, amely csökkenti a feltétlen engedelmességet, egyenetlenséget szít, tévelygést terjeszt vagy bármely szempontból veszélyezteti a köznyugalmat”.⁷⁴ Ezzel a rendelettel, bár „a szervezet maradt olyannak, amilyennek azt II. József kiépítette, szelleme... megváltozott... cum in Republica suprema lex sit conservatio communis tranquillitatis’...”⁷⁵

A közösség nyugalmanak megőrzése pedig nem tartozott TRENK írásainak célkitűzései közé. Erre már csupán egyetlen verse bizonyult alkalmasnak, az utolsó, amely 1790-ben Magyarországon megjelent:

17. *Triumphlied und Gedanken am Namens und Krönungstage Leopold II. ...*

TRENK ezt a koronázási ódát november 15-re datálta. LIPÓTnak kívánt vele nem csupán hódolni, hanem kegyeit is visszanyerni. Már jelmondata is erre utal: „Post nubila Phoebus.” Önéletírása szerint⁷⁶ ekkor állt pályája csúcán, „mit Ruhm und Ehre gekrönt”, s november 17-én mindenki szeme láttára vonult az uralkodóhoz magánkihallgatásra, majd a primás pozsonyi palotájában rendezett bálon — az uralkodó jelenlétében — kiosztott egy antiklerikális írást, amely papi átok formájában íródott, sőt még magának a primásnak is adott belőle egy példányt. (Ez az írás lehetett a már leírt *Gebet*, de lehetett az összes műveiben megjelent *Excommunication oder Anathema proieciert gegen den Trenck, im Bischöflichen Concilio in Pest* c. is.)

TRENK úgy tünteti fel emlékezéseiben pozsonyi tartózkodását, 1790. évi magyarországi szereplésének utolsó állomását, mint diadalának bizonyosságát. Valójában azonban ez volt számára a vég kezdete, egy hosszú élet szálnalmas befejezésének első állomása, amelyet előbb az írásról való lemondást tartalmazó reverzális, a tiszti rangról való lemondatás, majd Ausztriából való dicstelen távozása követett. Ellenfele és legfőbb bírálója GABELHOFER, aki — feltehetően hivatalos megbízásból — minden lépését figyelemmel kísérte,⁷⁷ azt írja, hogy nem is járt ekkor Pozsonyban.

Ami magát a verset illeti, amely GABELHOFER szerint egy falusi kántor írásainak színvonalán áll, igen mutatós kiállításban jelent meg. Pest und

74. WALDAPFEL J.: *Ötven év...* 110. l.

75. SASHEGYI Oszkár: *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1833*. Bp. 1938. 10. l.

76. *Nachtrag...* 174–175. l.

77. [GABELHOFER, J.:] *Beiträge, Beleuchtungen...* 338. l.: Ich war die ganze Zeit des Landtages in Pesth, ich hatte Gelegenheit alles zu sehen und zu hören, und besonders den Baron Trenck auf jeden Schritt zu beobachten...

Ofen impresszuma arra utal, hogy WEINGAND állt kiadása mögött, nyomdásza talán TRATTNER lehetett.

Volt TRENKnek még egy írása, amely Pesten forgalomba került: a *Bilanz*-hoz utóiratként csatolt

Abbitte und Ehrenerklärung...

Ez nem eredeti mű, hanem a *Lebensgeschichte* 3. kötetéből kiemelt megfelelő lapok elé Pesten nyomtatott címlappal ellátott különnyomat. Valószínűleg ezt is szeptemberben hozta forgalomba. Erre abból következtethetünk, hogy egyrészt ezt szánta — gunyoros értelemben — bocsánatkérésnek mindazok számára, akiket megbántott itt Magyarországon, s eredetileg korábbi megjelenésekor Aachenben, másrészt mert a címlap verzőjén levő pesti nyomtatású szövegrészben hangsúlyozza, hogy ezt az írást a bécsi cenzúra annak idején jóváhagyta, tehát itt is terjeszthető.

A bibliográfiában az 1790. évi magyarországi kiadványok közé számítottuk a *Der furchtsame Kadett im Türken-Kriege* c. színdarabot is, amely valójában datálás nélkül jelent meg. Ez egyébként TRENK egyik legkorábbi írása, amely 1754-ben már készen volt,⁷⁸ de nyomtatásban ezen a kiadáson kívül csupán az 1791-ben kiadott *Sämmtliche Schriften*-ben jelent meg. Azért keltezzük 1790-re a nyomtatvány megjelenését, mert minden valószínűség szerint a TRENK-konjunktúra idején lehetett érdemes az egyébként érdektelen írást önálló nyomtatványként kiadni. Igaz ugyan, hogy STROHMAYERnek már 1788-ban azt írta, hogy „neu herausgegeben”, de a többi e levélben felsorolt írása is csak később jelent meg. Pest und Ofen impresszuma WEINGAND kiadói tevékenységére utal, aki kizárólag 1790-ben hozott ki TRENK-féle írásokat.

1790 után Magyarországon már csak összes műveinek Strassburg-i impresszumú 9. és 10. kötete jelent meg: *Sämmtliche Schriften Bd. 9. és Bd. 10.*

A két kötet számos érdekes írást tartalmazott. A 9. kötetben van a *Die französische Revolution, als Augenzeuge* című, amelynek a forradalommal rokonszenvező hangvétele a TRENK elleni vádak egyik legfőbb pontja volt. Ugyanebben a kötetben szerepel a MARIA ANTONIA-féle nyakláncstória: *Die Halsbandgeschichte, so wie sie wahrhaft aus Originalstücken erwiesen ist*. Erre nem volt panasz, sőt a történet előadásmódjával még GABELHOFER, a legfőbb kritikus is meg volt elégedve. Mindkét írását megküldte még 1790-ben, vagy tán 1789 végén STROHMAYERnek, kiadás végett, de az nem publikálta egyiket sem.

A 10. kötetben vannak a *Satyrische Gebeter ganz besonderer Art*, amelyek már korábban a *Neue Art zu beten* c. 1788-ban kiadott és sokat sérelmezett könyvében is szerepeltek, megtoldva a két diétai *Gebet*-tel, amelyek 1790-ben önállóan is megjelentek, valamint az *Excommunication oder Anathema... gegen den Trenck* c., TRENK pozsonyi tartózkodásával kapcsolatban már említett írással. Ugyanitt szerepelnek különböző *Trauerrede*-jei, s a *Der furchtsame Kadett*.

TRENK ennél a két kötetnél valósította meg azt a cenzúramegkerülési eljárást, amelyet korábban STROHMAYERnek ajánlott: a külföldi impresszum

78. GRAB, W.: *Trenck*... 16. l.

révén importált könyvként való szerepeltetést, amely az akkori rendelkezések szerint — valójában II. JÓZSEF cenzúrendelete értelmében — lehetővé tette, hogy terjesztését megtűrjék. Hogy még hihetőbb legyen a külföldön nyomtatás története, TRENK az *Ungarische Staats und Gelehrte Nachrichten* 1791. évi január 21.-i számának mellékletében „Ankündigung”-ot közöl. Ennek értelmében decemberre ígérte volt (nem tudni, 1790 vagy 1791 decemberét gondolja) összes műveinek négy [!] új kötetét. A távoli Strassburgban való nyomtatás, a cenzúra stb. nehézségei miatt terve elhúzódik. Ha elképzeléseinek keresztülvitele lehetetlenné válna, akkor — írja némi keserőséggel — kevéske magyarországi előfizetője, kiknek pénze a költségeknek még tizedrészét sem fedezi, nyugtája ellenében visszakapja befizetett dukátjait. Decemberig tehát vagy a könyveket vagy a pénzét mindenki megkapja „dieses verspricht öffentlich auf Ehrenwort Friedrich Freyherr von der Trenck”.

A nyomtatás nem húzódt el nagyon. A nyomdász, aki GABELHOFER *Beiträge, Beleuchtungen...* c. TRENK-ellenes írása szerint⁷⁹ a budai LANDERER Katalin volt, kémjelentései szerint azonban a pesti LANDERER Mihály, aki zugnyomdász hírében állt,⁸⁰ már 1791 nyarára kinyomtatta a két kötetet. GABELHOFER, aki TRENK második, 1791. júliusi pesti tartózkodása idején is szaglászott a gyanús lázító után, megkérdezte tőle, hogy ugyan nem Pesten nyomták-e a strassburgi köteteket. A gyanútlan TRENK erre, jót nevetve saját ügyességén, bevallotta, hogy valóban így játszotta ki a cenzúrát.

A két ominózus tartalmú kötetet hamarosan elkobozták, noha GABELHOFER szerint 168 példányt TRENK már eladott vagy elajándékozott. TRENK a *Magyar Jakobinusok Irataiban* idézett 1791. október 22-i levelében⁸¹ LACZKOVICSnál az iránt érdeklődik, megtalálták-e LANDERERNél két kötetének példányait. Ha sikerült volna jól elrejtetni őket, írja, talán titokban, féláron lehetne eladni belőlük. GUGITZ-PORTHEIM bibliográfiája szerint a két betiltott kötet rendkívül ritka, s valóban az Országos Széchényi Könyvtár birtokában levőn kívül más példányról nincs tudomásunk. Ez a tény a teljes készlet lefoglalása mellett tanúskodik.

Az elkobzási históriával zárul TRENK magyarországi írásainak története. Itteni tevékenységével kapcsolatban még egy adalékot azonban érdemes megemlíteni. Ez is a STROHMAYER-féle levelezés anyagában szerepel, címe *Auszug eines Schreibens von dem berüchtigten Baron Trenck*, s idegen kéz írása. Ebben a feljegyzésben — valójában szerencsétlenül, nyomorogva — TRENK egy ismeretlen pesti levelezőtársának azzal dicsekszik, hogy NAGY KATALIN cárnő őt kérte fel életrajzának megírására, s már ki is utalt számára 2000 rubel útiköltséget, hogy Szentpétervárra utazhassék. A franciák is felkínálták neki egy „anschauliche Armée” parancsnokságát, ezt egyelőre visszautasította. (Hasonló levelét már korábbról ismertük: 1791 novemberében írt ilyenfajta terveiről LACZKOVICSnak.⁸²)

79. GABELHOFER, J.] *Beiträge, Beleuchtungen...* 58. l.

80. ECKHARDT Sándor: *A francia forradalom...* 123—124. l. és ugyanő: *De Sicambria à Sans-Souci...* Budapest—Paris 1943. 232—233. l.

81. MJI. 1. köt. 512. l.

82. MJI. 1. köt. 514. l.

STROHMAYER rendőrkémi minőségében juthatott a levélkivonathoz és két olyan passzusa miatt láthatta jónak megőrizni, amelyekkel bármikor zsarolhatta volna írójukat, ha az esetleg továbbra is pénzt követelt volna rajta. Az egyik az a részlet, amelyben TRENK arról ír, hogy Bécsből Berlinbe utazott, ahol a király kegyesen fogadta. TRENK átadta az uralkodónak fiatalabb fiát, akit az azonnal fel is vett a porosz huszárregimentbe. „Kívánom — írja —, hogy ő legyen az a férfi, aki egykor a tőlem Magyarországon elrabolt birtokokat fegyveres kézzel hódítja vissza.”⁸³

A másik részlet, amiért STROHMAYER érdemesnek látta e feljegyzés megőrzését, a befejező mondat: „Indess bin ich gänzlich entschlossen, meine Tage in Frankreich zu schliessen” — „Elhatározott szándékom, hogy életem Franciaországban fejezzem be”: profétikus mondas, s egyszersmind bizonyíték lehet TRENK jakobinus érzelmeire.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában ez a kópia az utolsó STROHMAYERhez intézett levél melléklete, dátuma 1792. január 30. És ezzel — jelképesen — az a kör is bezárul, amelyet a pesti rendőrökérek vontak a szerencsétlen kalandor köré. GABELHOFER kémjelentései között szerepel ugyanis egy ismeretlen pesti polgárhoz címzett azonos dátumú, s azonos szövegű levél.⁸⁴ Ezek szerint STROHMAYER átadhatta a neki címzett írást GABELHOFERnek — egyik rendőrökém a másiknak —, az meg talán éppen az „Auszug”-ot adta érte cserébe. Így hát TRENK szempontjából van némi igazság itt leírt véleményében: „Csak azt sajnálom, hogy olyan sokat tettem egy hálátlan, aljas nemzetért, amely megérdemli, hogy a papok királyságában csússzon-másszon, s ahol a szív nemessége kihuny”⁸⁵.

Mindent összegezve: TRENK magyarországi működése pozitívabb elbírálást érdemelne, mint amilyenben az utókor eddig részesítette. TRENK egyéniségét és írói munkásságát KAZINCZY jellemezte legtalálóbban, az ő véleményét fogadhatjuk el igaznak: „Egy festőnél töltvén időmet [Bécsben], egy szálas, piros stabalis tisztet láték belépni hozzánk, oly fehérre öszült hajjal mint kabátja. Az Trenek vala, kit Fridrich kínos fogságban tartott. Kérdé, ha olvastam-e tőle valamit, s kedve telve hallá, hogy Macedo bajnokját. Kapott volna tömjénemen, de én azt az ő firkálásának, annak a vadnak, nem gyűjthattam, s minthogy magát festeté, fogsága történeteire vontam el poetai mázolásától. Engede kérésemnek, s hosszasan beszéle mit szenvedé. Csaknem hihetlen dolgok; de hányszor nem esik önmagunkon vagy másokon szemünk előtt, a mit hinni nem mernénk, ha nem láttuk volna.

Sok ízben ebédelék vele közasztaloknál, de szívem a feszes és ragyogni szerető ember felé soha nem tudta vonzódni. Kereste a veszedelmeket, míg a guillotín Párisban véget vete lovancoskodásainak.”⁸⁶

83. Ich wünsche, dass aus ihm einst der Mann werden möchte, welcher meine in Ungarn entrissenen Güter mit gewaffneter Hand erobern solle...

84. MJI 1. köt 514. l.

85. Es thut mir nur Leid, dass ich soviel für eine undankbare, niederträchtige Nation that, die im priesterlichen Königreiche zu kriechen verdient, und bey denen der Adel des Herzens erloschen ist...

86. KAZINCZY Ferenc: *Pályám emlékezete*. Kiad. ABAFI Lajos. Bp. 1879. 85. l.

Die politischen Flugblätter des Friedrich Freiherrn von der Trenck aus dem Jahre 1790

B. W I X

Friedrich Freiherr von der TRENCK, der berühmte Abenteurer und bekannte Freiheitsheld, hielt sich im Sommer des Jahres 1790 in Pest auf, und publizierte hier zahlreiche Flugblätter. Seine Beziehungen zu bekannten ungarischen Persönlichkeiten (Führer der ungarischen Unzufriedenen, spätere Jakobiner usw.), wie auch der Widerhall seiner Schriften deuten darauf hin, dass er eine nicht unbedeutende Rolle in der ungarischen Ideengeschichte gespielt hatte.

Der Aufsatz gliedert sich in vier Teile. Der erste Teil schildert kurz den abenteuerlichen Lebenslauf TRENCKs auf Grund seiner eigenen Lebensbeschreibung und stützt sich hauptsächlich auf die Monographie von Water GRAB (*Friedrich Freiherr von der Trenck, Hochstapler und Freiheitsmartyrer und andere Studien zur Revolutions- und Literaturgeschichte*. Kronberg/Ts. 1977, Scriptor Verl.).

Der zweite Teil befasst sich mit TRENCKs Aufenthalt in Pest. Die Verfasserin ist der Meinung, dass TRENCK als Agent LEOPOLDS des Zweiten nach Ungarn kam, um die ungarischen Stände mit seinen Schriften für den Herrscher, gegen den hohen Klerus zu beeinflussen, und im ungarischen Landtag Zwietracht zu stiften, ohne dass er dabei seine eigene scharf antiklerikale und gelegentlich antifeudale Auffassung verschwiegen hätte. Dabei trachtete er auch für sich selbst materielle Vorteile zu gewinnen. Wegen seinen aufrührerischen Beziehungen wurde er von Geheimagenten verfolgt, und schliesslich (nach der Reichenbacher Konvention), da LEOPOLD seine Dienste nicht mehr benötigte, vom König einfach fallen gelassen.

Der dritte Teil ist eine Bibliographie der TRENCK'schen Werke aus dem Jahre 1790, die insgesamt 40 Posten enthält, und zugleich auch einen Standort für jede angeführte Publikation angibt. (Die Zahl der Titel ist beträchtlich grösser, als die in der TRENCK-Bibliographie von Gustav GUGITZ und Max von PORTHEIM angegebene.) Der vierte Teil stellt dem Leser die Herausgeber der Flugschriften in einer kurzen Skizze vor, um dann ausführlicher über die Chronologie und die Publikationsgeschichte der einzelnen Schriften zu berichten.

Auf Grund der hier angeführten Daten scheint TRENCKs Rolle bei den ungarischen Ereignissen dieses Jahres, oder vielmehr der Einfluss, den er in Ungarn ausübte, wichtiger zu sein, als dies von den ungarischen Historikern bisher geschildert wurde.

